

Kulturmiljøer i Hedensted Kommune

3. Hedensted Kommune

Ny Hedensted Kommune er dannet ved sammenlægning af Tørring-Uldum, Hedensted og Juelsminde kommuner. Det meste af Grejs sogn er afstået til Ny Vejle Kommune.

Sogne

Tørring-Uldum: Hammer, Linnerup, Åle, Tørring, Hvirring, Hornborg, Uldum, Langskov, Sindbjerg, Grejs (det meste af sognet er afstået til Ny Vejle Kommune).

Hedensted: Korning, Øster Snede, Løsning, Urlev, Store-Dalby, Hedensted, Ørum, Daugård.

Juelsminde: Skjold, Hjarnø, Glud, Stenderup, Bjerre, Nebsager, Hornum, Vrigsted, Rårup, As, Klakring, Barrit, Stouby.

Landskabet

Kommunen strækker sig fra Bjerre-halvøen i øst, mellem Vejle og Horsens Fjord, og helt ind til Gudenåen i vest. Den midterste del af kommunen, mellem Horsens og Vejle, danner et markant naturgeografisk skel. Den østjyske israndslinje løber tværs gennem kommunen og følger nærmest landevejen mellem Horsens og Vejle. Kommunens terræn deles herved op i en vestlig del, hvor jorderne er højere liggende og af blandet kvalitet, muldrige eller lette sandjorde. I den midterste del er terrænet lavere og har jævne overflader mest med sandede og grusede jorder omkring Løsning hedeslette. I den østlige del på Bjerre halvøen er jorderne lermuldede og gennemgående højtliggende, midt på halvøen en del bakkede. Terrænet falder ned mod kysterne, der

mod nord og øst går ud til Horsens Fjord og Kattegat og mod syd til Vejle Fjord. I den nordøstlige del, fra Glud sogn til As Vig, går en dalsænkning, som deler området op i en lavere liggende østlig del og en højere liggende vestlig. På Hjarnø, der ligger ved indløbet til Horsens Fjord, er jorderne lavtliggende og frugtbare.

Landskabet i vest, der går imod grænsen til Ny Vejle Kommune (tidl. Give Kommune) er præget af den jyske højderyg. Det nordvestlige hjørne ligger tæt på Skjern Åens og Gudenåens kilder. Gudenåen løber først i sydøstlig retning mod Tørring, dernæst mod nordøst gennem et stort kær, som har taget navn efter de seks sogne, der deles om vådområdet, fx Uldum Kær og Tørring Kær. Åle Kær er tørlagt, Uldum Kær udlagt til fuglereservat og er sammen med Ølholm Kær stærkt præget af tilgroning

efter omfattende tørvegravning. Jorderne nord og syd for Gudenåen er højtliggende og overvejende sandede. I østlig retning mod Hedensted bliver de mere sandmuldede. Gesager Å løber nord-syd omtrent på kommunens smalleste sted og støder på Bygholm Å, der sammen med Ølsted Å danner nordgrænse til Ny Horsens Kommune. Sydover mod Grejsdalen, hvor Grejs Å har skåret sig ned i en slugt omgivet af naturskønne skrænter og skove, bliver jorderne mere bakkede og lermuldede. Løsning hedeslette afvandes mod syd af Ørum Ådal, der med skovklædte skrænter skærer sig ned i terrænet på sin vej ud i Vejle Fjord forbi det naturskønne, kuperede og fredede område ved Daugård Strand. Nord for Løsning, hvor der har været skærveindustri, ligger et kuperet område nu tilbage som naturområde. I As sogn ved Håbet syd for Palsgård er en lagune inddæmmet

Skjold teglværk

og tørlagt i 1883. Skjold Å og Rårup Å løber sammen i den nordlige del af As sogn og løber ud i As Vig. Mod vest og syd omgives sognet af Astrup Kær, Klejs Kær og Klakring Kær, der er hævet havbund og danner naturlig grænse til sognene på landsiden.

Større skovområder findes i nordvest ved Rask Skov omkring Rask Hovedgård. Kommunegrænsen løber gennem Kær Skov og Dallerup Skov. Den fortsætter gennem Ustrup Skov/Enemærket på toppen af det fascinerende bakke- og bjerglandskab, Bjerrelide. Ved Kysten syd for Snaptun findes Nederskov og ved Palsgård den lille halvø med As Hoved Skov. Nordvest for Juelsminde ligger Klejs og Lottrup Skov. Næsten hele den ret høje, stejle sydkyst mod Vejle Fjord er skovklædt. Fra Klakring Skovhave og Barrit Tykke i øst, over Sønder- skov, Staksrode Skov, Stouby Skov

og Grund Skov i vest. Strækningen afbrydes kun af agerjorder ved Barrit og Rand. Der er endvidere rejst ny skov ved Ølsted, Stubberup og Sebberup.

Bebyggelse og infrastruktur

En række hærvejspor passerer i kommunens nordvestlige hjørne ved Koutrup, i et område, der også er kendetegnet ved gravhøje, hulveje og vadesteder. Ved Barritskov hovedgård ligger Amtets største samling af megalitgrave fra bondestenalderen. Utallige gravhøje er overpløjede eller gravet væk pga. råstofindvinding. De fleste fredede gravhøje ligger strøet ud som spredte rester af en stor tidligere bestand, men udgør nu kun enkelte steder en helhed som fx det lange strøg fra Gulbjerg Høj til Trebjerg.

Kommunen er karakteriseret ved en forholdsvis tæt bebyggelses-

struktur med mange små og middelstore landsbyer med varieret ressourcegrundlag. Mange landsbyer havde både skov og eng, selvom hovedgårdene naturligvis havde taget større del i herlighederne. Området har været præget af godsdrift med både store og mellemstore hovedgårde og egaliseret bøndergods. På flere af herregårdene har de samme slægter siddet i århundreder indtil 1900-tallet. Der er flere gamle hovedgårde som Rosenvold, Barritskov, Palsgård, Møgelkær og Rask, hvor voldsteder med borganlæg ligger i nærheden og vidner om gårdenes socio-økonomiske og forsvarspolitiske betydning siden højmiddelalderen. Blandt kommunens andre hovedgårde finder man Usinggård, Jensgård og landsbyhovedgården Williamsborg, der blev samlet af øde bøndergods i 1600-tallet.

Det åbne kulturlandskab er generelt hegnsfattigt. Det er kun på egnen vest for Uldum i udkanten af den midtjyske højderyg på den dårlige sandede moræne, at de levende hegn står tæt. Det svarer samtidig nogenlunde til den jyske lynghedes østgrænse omkring år 1800. De fleste velbevarede digestrukturer er knyttet til fredsskovene. Omkring de mange stjerneudskiftede landsbyer er der kun digefragmenter tilbage, måske bortset fra Kalhaves smalle inddigede lodder, hvor bonde- skoven er opdyrket. Enkelte steder som fx Asløkke kan man se et tydeligt eksempel på en blokudskift-

Bækgård

ning, hvor mellemstore gårde flyttede ud på rationelle rektangulære lodder.

Landbrugslandskabet er også karakteriseret ved mange mindre brug, samlinger af gårde og huse, opstået ved udparcellering og udflytning efter udskiftningen, fx Klejs Vestermark eller Pyttenshede. Andre steder som på Åstrup Havremark fik husmændene tildelt beskedne udmarkslodder i forbindelse med udskiftningen. Land- og skovarbejderkolonier ses endvidere ved Pyt syd for Jensgård og i Klejsskov. Omkring Uldum Kær er udstykket en række mindre ejendomme, som søgte at skabe en tilværelse ved opdyrkning og kultivering af kærjordene. Hedeselskabet arbejdede i 1890 med at tørlægge de våde og sumpede områder. Der blev merglet, gødet og tilført fem centimeter sand til engjorderne. Gudenåen gennem kæret er reguleret i flere omgange.

Andre udstykninger skete ved, at en husmandsforening opkøbte gårde og udstykkede dem i mindre brug, hvilket bl.a. var tilfældet i 1922 med Tørring Fæled. Samme år købte Skanderborg Udstykningsforening Rask Hovedgårds jorder og udstykkede disse til 38 statshusmandsbrug, der ligger som perler på en snor langs to veje. Også Møgelkærs jorder er udstykket til statshusmandsbrug.

Alle kommunens større byer er ”nye”. De er udviklet siden 1800-tallet i kraft af nærhed til jern-

banestationer, landeveje og/eller havne. Hedensted og Løsning ligger på den østjyske længdebane, der blev åbnet 1868. I Hedensted blev stationen bygget lige uden for landsbyen ved den nye lineal-rettede landevej mellem Vejle-Horsens (anlagt 1821-39), og det gav byen en særlig central betydning som oplandsby med passende afstand til de to købstæder. Stationen i Løsning er lukket, mens Hedensted Station efter lukning en år-række nu atter er åbnet.

Juelsminde kendes som overfartsted til Bogense i 1600-tallet, men tog fik først navnet i 1813 da Niels Juel Reetz på Palsgård opførte en færgegård på stedet. Kystbyens udvikling fik fart da privatbanen mellem Horsens og Juelsminde anlagdes 1884 (nedlagt 1957). Banen blev anvendt af mange badegæster om sommeren, der tog turen fra Horsens og baglandet. I mel-

lem banens endestationer anlagdes bl.a. stationer i Barrit, Hornsyld, Bråskov og Stenderup.

I den nordlige del af kommunen anlagdes i 1891 en smalsporet jernbane fra Horsens til Tørring, som bl.a. skulle tage sig af transporten af svin til slagteriet i Horsens, men i øvrigt fragtede såvel varer som passagerer. I Tørring-Uldum var der stationer i Flemming, Rask Mølle, Dortheasminde, Uldum, Ølholm og Tørring. Horsens-Tørring-banen blev i 1929 omdannet til en normalsporet jernbane og fik navneforandring til Horsens Vestbaner. Den blev samtidig forlænget i to retninger og fik dermed forbindelse til andre midtjyske jernbanelinjer. Banen forlængedes fra Tørring til Thyregod samt fra Rask Mølle til Ejstrupholm. Dermed fik Tørring-Uldum endnu et par stationsbyer: Åle og Hjortsvang. Da banen blev

Vestager fredet

nedlagt i 1957 (for passagertrafik) og endeligt i 1962, blev togene erstattet af rutebiler, som i store træk stadig følger den gamle jernbanes rute. Stationsbygninger samt andre typiske huse fra årtierne omkring århundredeskiftet præger stadig de fleste af de berørte byer. Jernbaneperioden har således sat et tydeligt præg på en stor del af kommunen.

I øvrigt gennemskæres kommunen af hovedvej A13, som forbinder Vejle med Viborg, og som i Tørring-Uldum forbinder de nordvestlige med de sydlige sogne i kommunen. Kommunen gennemskæres både af den gamle Vejle-Horsens landevej og af den nye motorvej E45, som bogstaveligt har delt kommunen i to halvdele. Landeveje gennemskærer kommunen i vest-østlig retning henholdsvis fra Vejle til Juelsminde og fra Horsens til Glud. Glud-Juelsminde vejen går nord-syd.

Kyststrækningerne har ikke givet anledning til udvikling af et større fiskeri. Egentlige fiskerlejer findes kun i Snaptun og Strandhuse ud mod Kattegat. En af årsagerne kan søges i, at flere af hovedgårdenes jorder går helt ud til henholdsvis kysterne ved Horsens Fjord og Vejle Fjord. De samme områder er også friholdt for sommerhusbyggeri. Kystbyen Snaptun udviklede sig i gennem 1800-tallet som udskibsningshavn for landsbrugsprodukter og der er endnu færgefart til Hjarnø og Endelave. Der har desuden været en del fjordsejllads med fragt og persontransport fra Fakkegrav og Rosenvold til Trelde Sande på den anden side af fjorden (Fredericia Kommune). For rejsende mod nord sparede denne trafik hele strækningen inden om Vejle.

Sommerhusområder og badestrande findes ved As Vig og Juelsmin-

de, hvor byens udkant dannede ramme om den tidlige fritidskultur. Her kunne miljøet fra det gamle fiskerleje, Strandhuse, kombineres med opførelse af badehotel, kuranstalt mv. Af badestrande og campingpladser ved Vejle Fjord er Stenhøj Strand og Barrit Strand de mest besøgte.

Fjordkysterne har desuden været attraktive omgivelser for tuberkulosebehandlingen, afspejlet i Vejle Fjord sanatoriet og Juelsminde kysthospital, der begge anlagdes i årene omkring 1900. På Bjerrehalvøen ligger, foruden det lukkede amtshospital i Hornsyld, også de statslige forvaringsinstitutioner, Møgelkær Statsfængsel og Bråskovgård Statsungdomshjem, siden 1982 almindelig ungdomsskole. I Uldum ligger en af landets ældste gruntnvigske folkehøjskoler

Den åndelige lægmandsbevægelse, ”De stærke jyder“, havde deres tre højborge i Rårup, Øster Snede og Korning sogne, hvor de havde flere friskoler og missionshuse. Bøggalle Friskole er den eneste, der endnu er i gang. En mindestue for vækkelsen findes i Gammelsole.

De mange sten i smeltevandsaflejringerne ved isranden omkring Løsning hedeslette har givet grobund for en betydelig råstofindvinding ved Løsning og Hedensted, bl.a. Løsning Skærveindustri (ca.1915 til 1956). Produktionen startede, da den østjyske længdebane skulle udvides til dobbeltspor

Urlev kirke

i 1916. Korsør Stenforretning drev foretagenet, der primært leverede skærver til DSB. Der arbejdedes i treholdsskift med ca. 60 arbejdere. Navnlig Hedensted har satset på industriel udvikling. Virksomhederne ligger i og omkring byen og langs den gamle landevej Vejle-Horsens.

I kommunen er endnu bevarede eksempler på tidlig landindustri, i form af vandmøller, som afspejler skiftende teknologi, fx Svends Mølle og Røde Mølle i Ørum Ådal og Brå Mølle ved Urlev Å. Miljøet omkring Klaks Mølle ved Bygholm Å rummer foruden møllegård også bryghus, avlsgård, smedje mv. og er nok kommunens mest interessante møllekompleks. I kommunen findes Amtets to bedst bevarede vindmøller, nemlig Uldum Mølle og Bjerre Mølle.

Af nyere industrier er særlig to bemærkelsesværdige. Den ene, Stenhøj Maskinfabrik, dominerer Barritskov og udgør endepunktet i en af landets længste landsbygader. Den anden virksomhed er Palsgård-Industri, som i høj grad har sat sig præg på områderne ved As Hoved, As Vig og Juelsminde. Emulgator-virksomheden er startet af direktør Einar Schou, som også opkøbte jorder og igangsatte virksomheden Vissinggård syd for Mossø (Ny Horsens Kommune). De øvrige industrier ligger primært omkring byerne Tørring, Rask Mølle, Uldum og koncentreret ved Dortheasminde, Ølholm og Lindved.

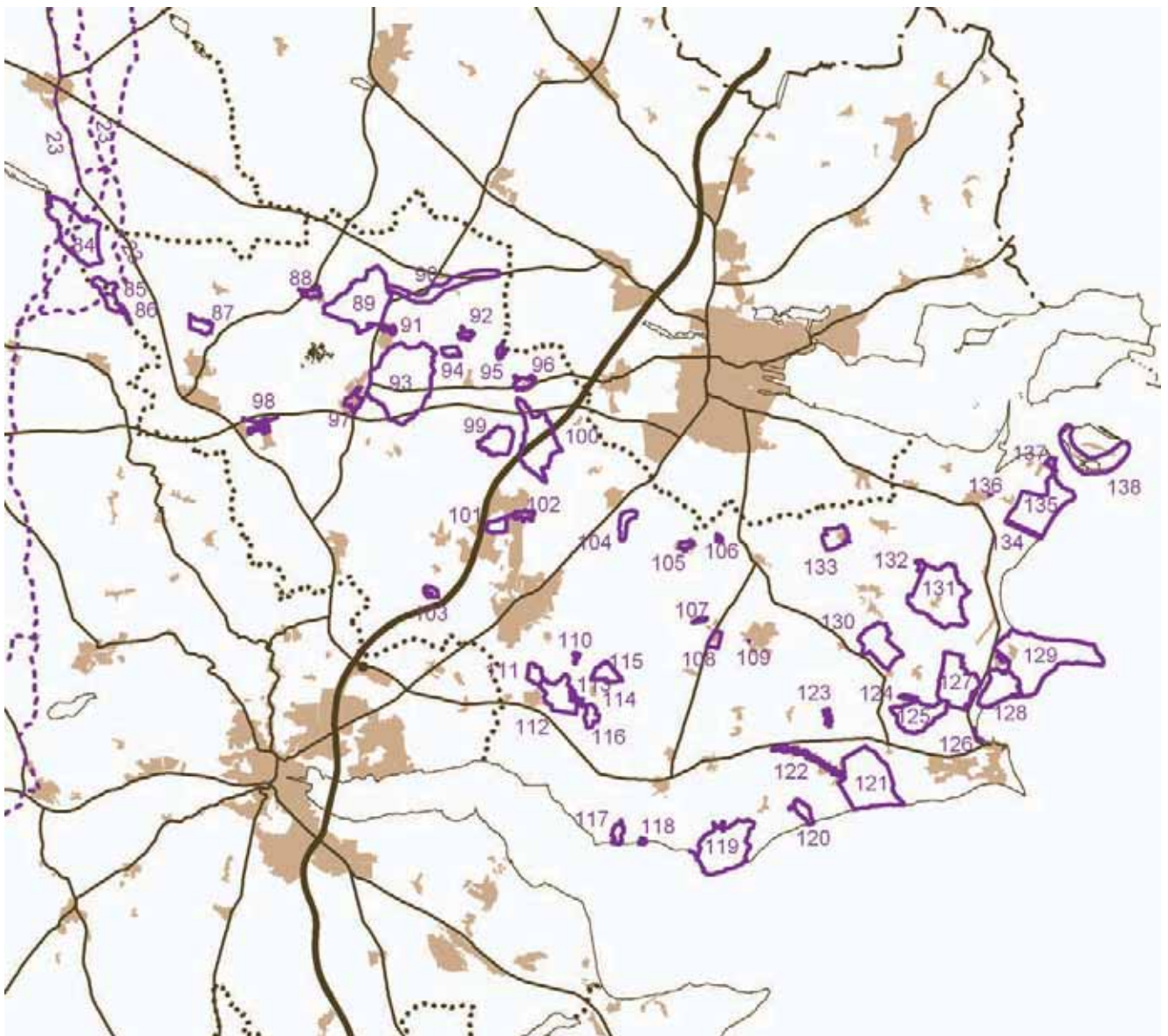
Det egnesspecifikke

Kommunen er noget uhomogen og kan derfor ikke påstås at have et tydeligt samlende egnesspecifikt præg. I den optik vil det være variationen, som er typisk. På nær den vestligste sandede del er kommunen hegnsfattig. Der er mange gamle hovedgårde, især på den skovrige Bjerre-halvø. Små og mellemstore landsbyer var den dominerende bebyggelsestype indtil omkring år 1800, hvilket afspejler de gode, overvejende lerede landbrugsjorder. Modsat fandtes kun ganske få enestegårde og disse havde som regel karakter af små hovedgårde med skov, eng og her-

skabelige bygninger. Der er få velbevarede landsbyer. Megen udparcellering og udstykning har til gengæld givet grobund for utallige nye, små og mellemstore brug. De mange jernbaner har også dannet rammen om mange forskelligartede stationsbyer, fra helt små nye byer på bar mark, til større stationsbyer med mange af købstadens funktioner. Råstofindvindingen omkring Løsning og Hedensted har haft særlig betydning for disse byers succes. De stærke Jyder har præget kommunens religiøse liv i 1800-tallet, navnlig i Korning, Øster Snede og Rårup sogne.

Hornborg garage

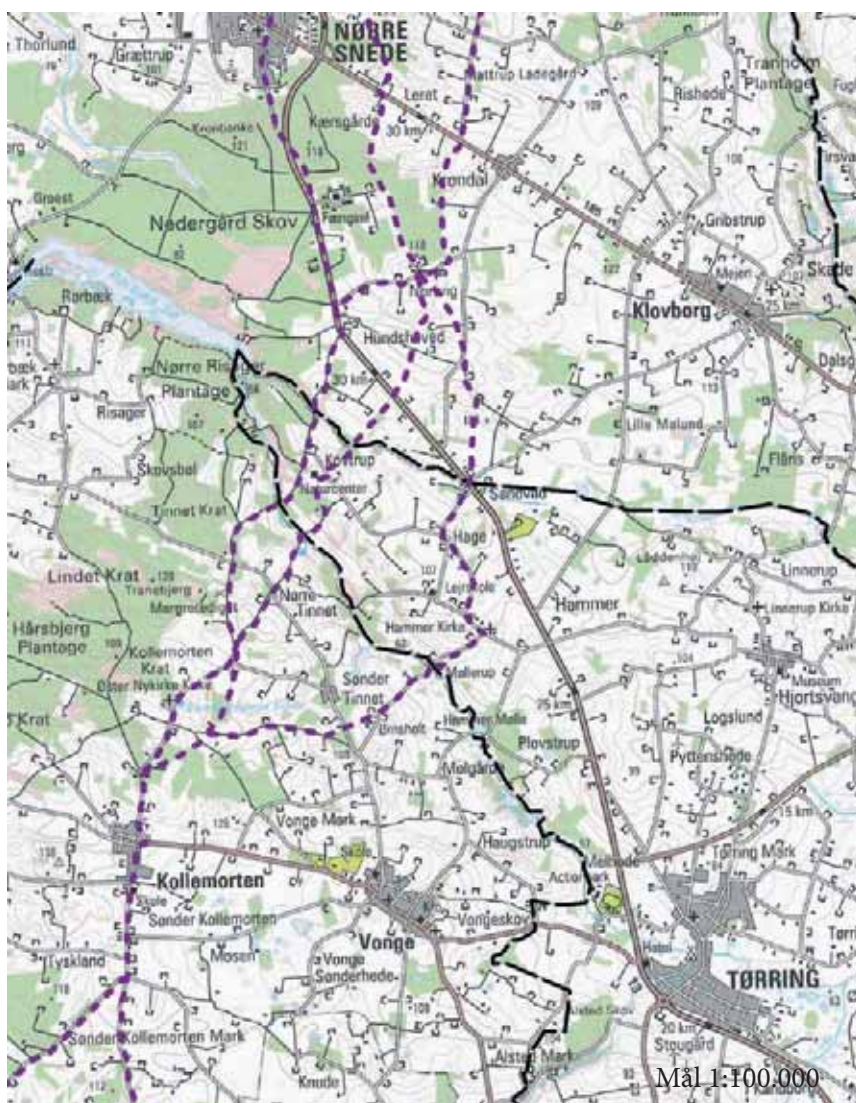
Udpegninger af kulturhistoriske interesseområder i Hedensted Kommune

23. Hærvejsforløbet

Indenfor Vejle Amt forløber Hærvejsstrøget gennem de nye kommuner Ikast-Brande, Hedensted, Vejle og Kolding. Siden oldtiden har Hærvejsstrøget forbundet den nordlige del af Jylland med det nordtyske område. Hærvejen følger i store træk hovedvandskellet på den jyske højderyg. Færdslen har her undgået at skulle krydse moser og større vandløb.

De viste linjeføringer markerer både historiske vejforløb, hvor der ikke længere er mulighed for passage, og eksisterende tillempede forløb, hvor der er taget hensyn til ændringer ved vejkryds, vejudretning mv. Som grundprincip er det dog forsøgt at udpege nogle af Hærvejens mest fremtrædende forløb som de kan erkendes på ældre kort fra 1800-tallet, navnlig minorerede sognekort (ca. 1820) og de ældste målebordsblade fra Generalstaben (ca. 1870). Hærvejens forløb har skiftet meget gennem tiderne, så Hærvejsstrøget mange steder strækker sig over et bredt område med mange parallelle vejspor.

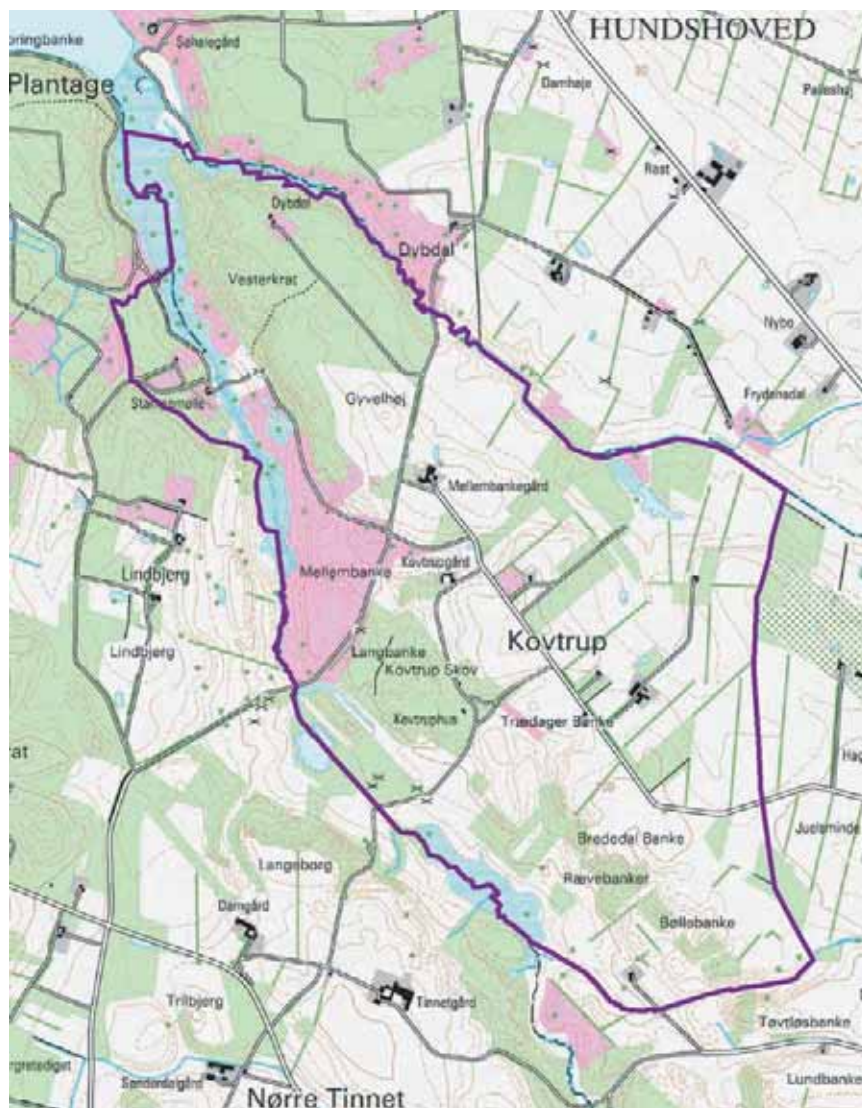
Sårbarhed: De markerede Hærvejsforløb med nærmeste omgivelser er sårbare over for væsentlige nye og dominerende anlæg, samt ændringer af eksisterende grusbelægninger.

Nuværende vej og hulveje ved passagen af Dybdal Bæk

84. Kovtrup ejerlav

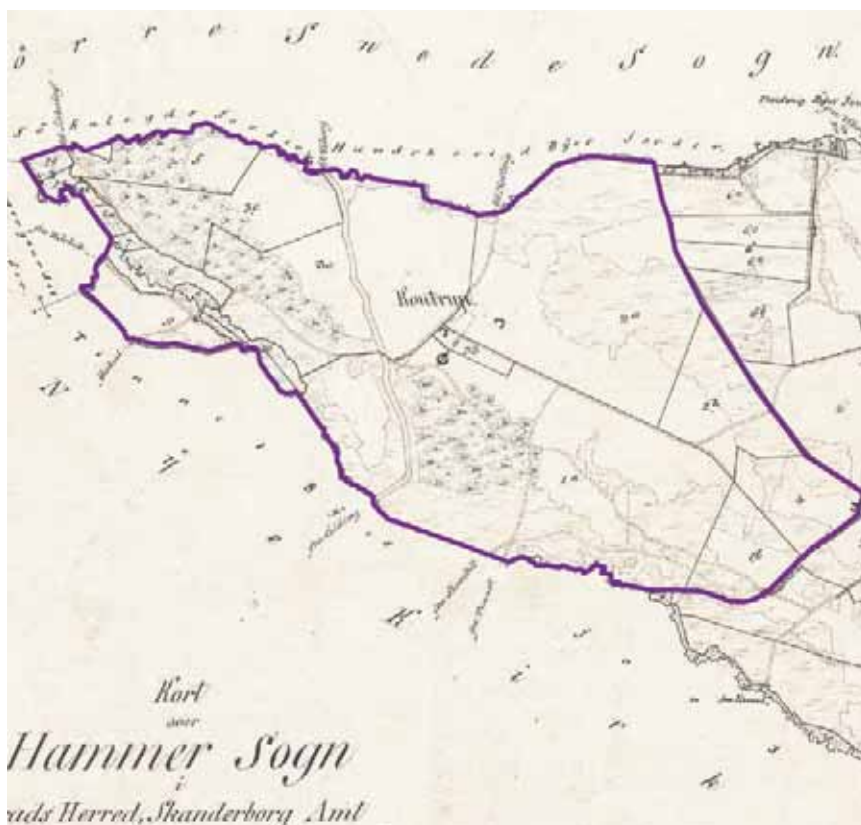
Kovtrup ejerlav ligger i det kuperede israndsområde og afgrænses mod øst af Dybdal Bæk og mod vest af den spæde Skjern Å, der udspringer lige ovre på den anden side af grænsen til Ny Vejle Kommune. Flere højdedrag benævnes "Banke", fx Mellembanke (83 m), Langbanke (91 m), Trædager Banke (98 m), Brededal Banke (102 m), Rævebanke (89 m) og Bøllebanke (103 m). Ejerlavets ressourcer veksler mellem *hede, egekrat, eng, ager* og en del *små tilplantninger* med nåltræer, som er kommet til i 1900-tallet. Landsbyen nævnes første gang i 1458 og bestod i 1688 af *tre gårde*. De to gårde ligger endnu på deres plads (Kovtrupgård og Lykkegård), mens den tredje (Mellembankegård) efter udskiftningen i 1783 flyttede ud på jorderne lidt nord for den gamle "bykerne". I den sydlige del af ejerlavet er der siden opført tre mindre gårde på frastykkede jorder. Mange *læhegn* blev plantet i anden del af 1900-tallet, der findes kun få *diger*. Fra *hulvejen* ved Dybdal Bæk til Skjern Å løber "Oksevejen" – et hærvejsspor, som formentlig kan føres tilbage til oldtiden (se også Margrethediget nr. 149 i Ny Vejle Kommune). På vejen passerer Gyvelhøj (98 m), hvor der findes rester af en gammel *studefold*. *Stenkister* sikrer overgangen ved de to vandløb, hvilket understreger vejen betydning op i nyere tid. Enligt mod nord ligger *Stampemølle* fra 1850. Møllegården er trelænget og gulkalket med røde træskodder og døre. Der er ingen opstem-

Stampemølle

ning. I ejerlavet findes *seks fredede og tre overpløjede gravhøje*, de fire er koncentreret omkring et vade-
sted syd for Kovtruphus langs et
alternativt, mere ydmygt hærvejs-
spor. Spredt i terrænet findes re-
ster af små *lergrave*. Kovtrupgård
fungerer som naturcenter under
Skov- og Naturstyrelsen. Områ-
det er fredet og giver momentvis
en forførende fornemmelse af at
færdes i et meget gammelt kultur-
landskab.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sår-
bart overfor ændringer i arki-
tektur, bebyggelsesstruktur, veje,
diger, hegn og omgivelser. Stude-
foldene er sårbare overfor terræn-
ændringer og maskinel skovdrift.
Stenkisterne er sårbare overfor
forfald. Hulvejssporene er sårbare
overfor terrænændringer, beplant-
ning eller tilgroning.

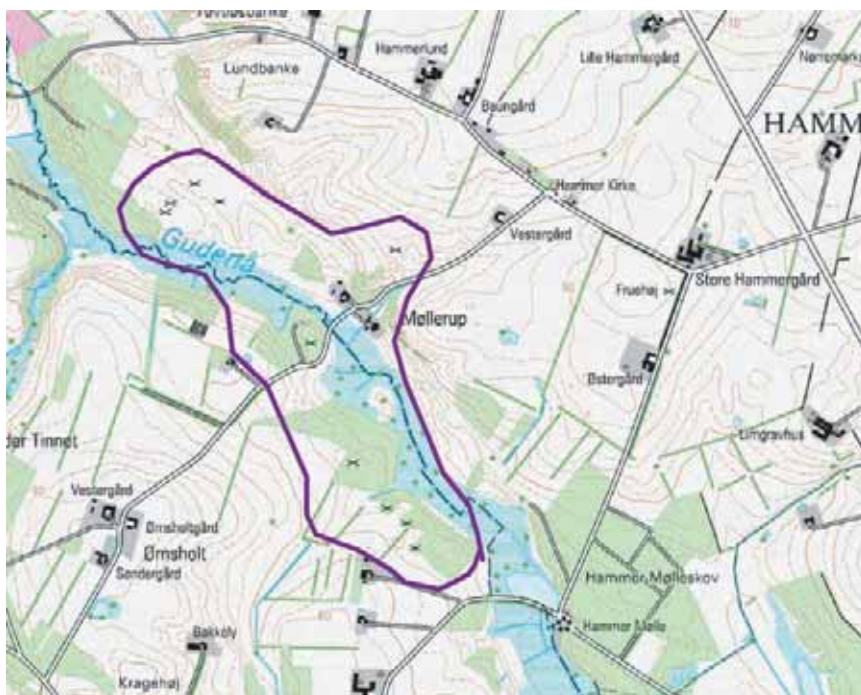

Overdrev ved Kovtrup

85. Gravhøje og jernaldergrave ved Møllerup

(Del af udpegningen ligger i Ny Vejle Kommune).

I området langs Gudenåen omkring Møllerup findes en koncentration af 10 fredede og 13 overpløjede gravhøje samt tre jernaldergrave. Møllerup bestod i 1688 af to gårde beliggende i en slugt for foden af skrænten helt ned til kanten og Gudenåen. Et af hærvejens spor fører fra Hammer Kirke til Møllerup og via et gammelt vade-sted over på den anden side af åen. En kilde i skrænten har givet mulighed for rent drikkevand til stude og prangere. Området er fredet.

Sårbarhed: Oldtidsmiljøet med gravhøje og omgivelser, jernaldergrave, vade-sted, veje og kilder er sårbart overfor terrænændringer, dybdepløjning og slørende beplantning. Bebyggelsen er sårbar overfor ændringer i arkitektur og omgivelser.

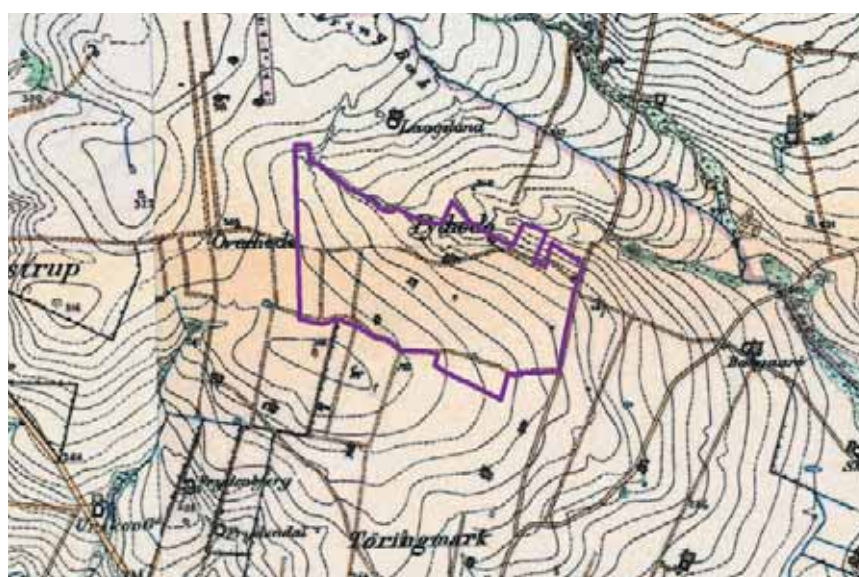
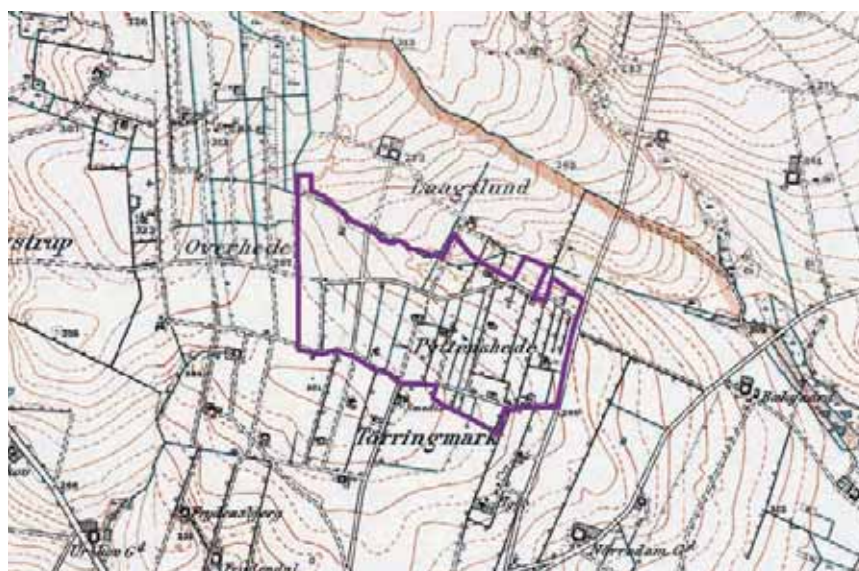
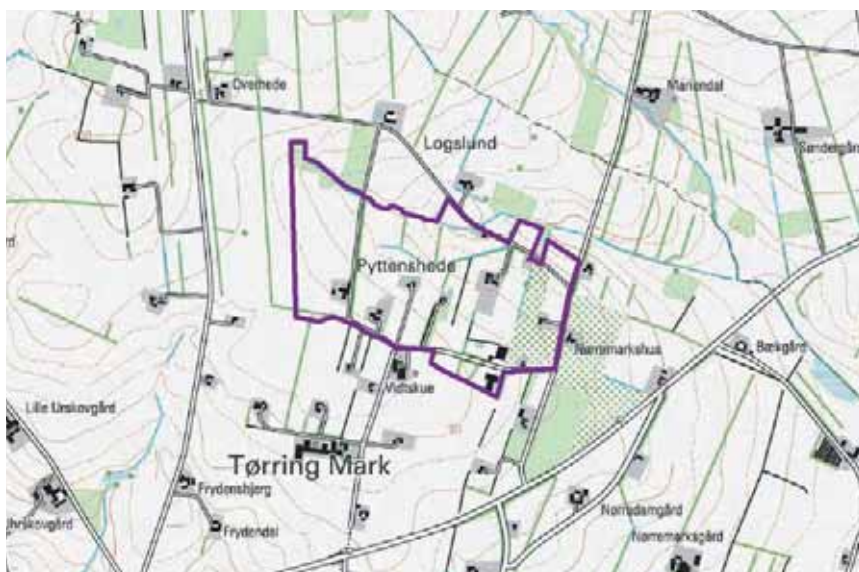

Vejforløb på tværs af Gudenåen ved Møllerup

87. Pyttenshede

Pyttenshede er en samling af små gårde og huse beliggende i den nordlige udkant af Tørring landsbys jorder. Ved udskiftningen i 1786 blev området inddelt i mange små hede-lodder, der skræner ned mod en bæk. Allerede i anden del af 1800-tallet var hede-lodderne opdyrket, men endnu var kun enkelte huse opført på Pyttenshede, som området dengang hed. Den følgende årtier blev alle lodder beboet. De lange, smalle jordstrimler blev markeret med levende hegn, grøfter og enkelte diger. Pyttenshede har bevaret sin karakter med mange små brug og hegnsskel, bebyggelsen ligger afsides, forblæst og fortæller om vilkårene for den slidsomme husmand i 1800-tallet.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer af arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, hegn, grøfter, diger og omgivelser.

Huse på Pyttenshede

88. Åle

Åle er en landsby med kirke, som siden udviklede sig til en mindre stationsby. Landsbyen er kendt siden 1432. I 1688 var der 14 gårde og tre huse. Efter udskiftningen i 1794 blev mange gårde udflyttet, men landsbytiden er endnu synlig i bybilledet. Ved siden af kirken ligger *præstegården*. Det gamle stuehus i bindingsværk med stråtag er fra 1672 og er fredet. En længe fra slutningen af 1800-tallet med midterkvist ligger vinkelret på den gamle længe. En *firlænget gård* midt i byen har udlænger fra slutningen af 1800-tallet og et stuehus i bindingsværk. Ældre hus over for gården med udhus i bindingsværk. Langs den *snoede bygade* ligger gårde og småhuse af forskellig alder fra 1850 til begyndelsen af 1900. *Forsamlingshuset* ligger over for kirken i en usædvanlig byggestil. Arkitekt H. G. Jensen, Horsens, ombyggede i 1924 det gamle forsamlingshus fra 1882. *Mejeriet*, oprettet 1882, ombygget 1905 og 1915 ved den kendte mejeriarkitekt E. Lind, Skive. Han udførte om- og tilbygninger af en lang række mejerier i sam-

arbejde med statskonsulent Niels Pedersen, Struer. Forbilledet var Brørup Mejeri. Mejeriet er nedlagt og stærkt ombygget. *Elværket* kom til i 1913 og er i dag stærkt forfaldent. I den vestlige udkant lå en mølle og et savværk. I 1929 anlagdes en station på Rask Mølle-Ejstrupholm-banen lige syd for landsbyen. Herimellem byggedes en klump parcelhuse og samtidig skete en fortætning af hele byens bebyggelse med service, detailhandel og beboelse. Ved jernbanens nedlæggelse 1960 omdannes dele af sporet til *vej*, der fortsætter som sti ind i Rask Skov.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer af arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Åle Station

Åle Forsamlingshus

Åle Mejeri

Åle Præstegård

89. Rask Hovedgård og husmandskoloni

Rask Hovedgård er bygningsfredet. Den er kendt siden 1493 og i 1922 blev hovedgårdsjorden udstykket til statshusmandsbrug. Hovedgården ligger på et fredet *voldsted* med bro og *vandfyldte grave* på fire sider. Hovedgårdens forgænger, Boringholm voldsted, ligger syd for Rask Skov (se nedenfor). *Hovedbygningen* ombygget i 1724 og igen i 1840-41 efter en brand. Den består af midterfløj med kvist og to sidefløje. Efter frasalget af jorden blev hovedbygningen i 1922 indrettet til rekonvalescenthjem, hvilket eksisterede til 1990. Nu er gården overgået til privateje. Sidefløjen mod vest har en overgang rummet en *privatskole*, oprettet 1924, og fungerer som forsamlingslokale.

Skovbyhusmandskoloni består af 38 brug, der blev oprettet af Skanderborg Amts udstykningsforening i 1922 efter opkøb af hovedgårdsjorden året før. Husene koncentrerer sig som perler på en snor langs vejene øst og nord for hovedgården. Ejendommene er i Bedre Byggestil stil. For at få statslån til køb af det nye brug skulle det opføres enten efter godkendt tegning eller af godkendt stedlig bygmester. Flere har udhuse bygget af kampesten, fx ”Vængebo”, som tidligere har tilhørt hovedgården, men kolonien fremstår generelt noget uhomogen pga. ombygninger mv.

Rask Hovedgård

Rask Skov, tidligere kaldet Vesterskov, omkranses af markante *sten-*

diger. Den østlige del mod Rask Mølle er først tilplantet i 1800-tallet, hvilket afspejles af et ældre fredskovsdige, der i dag løber inde i skoven. Inde i skoven findes også en koncentration af stenrækker som markskel. Skoven indeholder desuden *fire fredede og syv overpløjede gravhøje* samt cykelsti på *jernbanedæmningen* fra Rask Mølle-Ejstrupholm-banen nedlagt 1960 (se nr. 91).

I den udtørrede Boring Sø ligger *Boringholm voldsted*. Her stod en borg, der indtil 1365 tilhørte adelslægten Brok, hvor den blev overtaget af kronen. Holmen er udgravet i 1906-16 med fund af bl.a. borghuse, husdyr, skjold, sværd, et træben og skår af fornemt fransk lertøj fra 1300-tallet. Voldstedet er fredet og ejes af staten.

Mellem Rask Skov og Boring Sø ligger det nedlagte *Rask Savværk*. Savværket afløste omkring 1930 Rask Teglværk, der blev etableret ca. 1870. Savværksgrunden indeholder store produktionsbygninger, skæretårne og lagerhaller. Flere element- og gasbetonbygninger fra 1970'erne.

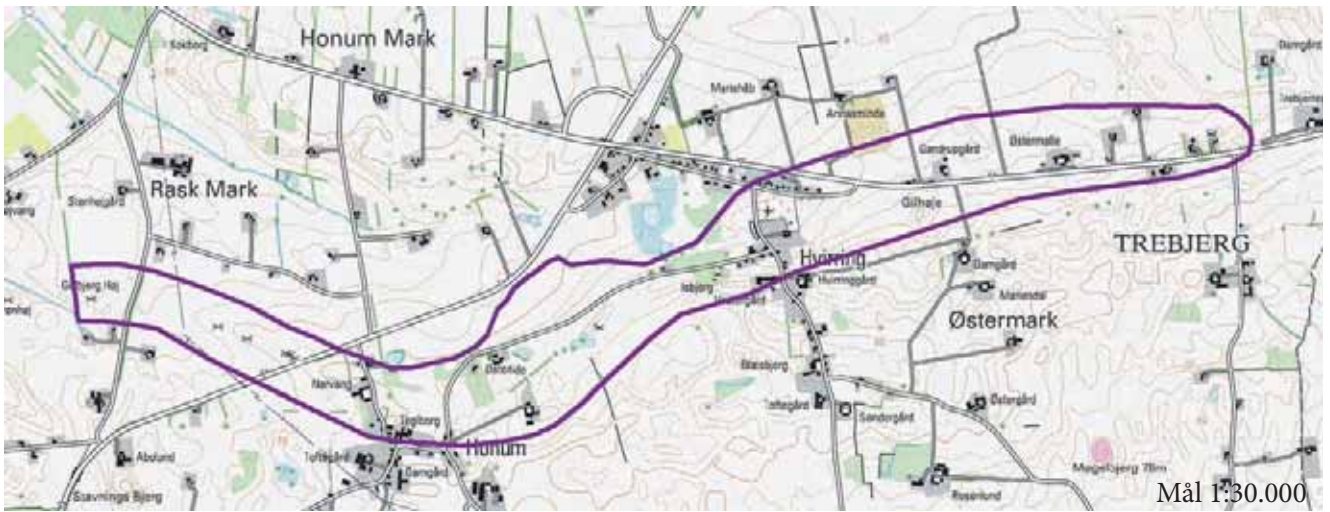
Sårbarhed: Hovedgården og husmandskolonien er sårbar overfor ændringer i arkitektur, veje, hegn, diger og omgivelser. Gravhøje, marksystemer og diger er sårbare overfor terrænændringer og maskinel skovdrift. Voldstedet er sårbart overfor terrænændringer, vandstandsændringer og tilgroning.

Husmandssted i Skovby

Rækken af husmandsbrug øst for Rask Hovedgård

90. Gravhøje mellem Guldbjerg høj og Gilhøje, Trebjerg

Koncentration af gravhøje i et aflangt øst-vestligt forløb fra Gilhøje (101 m) ved Trebjerg over markerne til Hvirring og Honum og videre til Gulbjerg Høj. Højene tegner

et tydeligt forløb på et langstrakt højdedrag, der er noget udgravet for sand/grus mellem Hvirring og Honum. Kulturmiljøet indeholder *ni fredede og 54 overpløjede gravhøje*, heraf mange store og markerede.

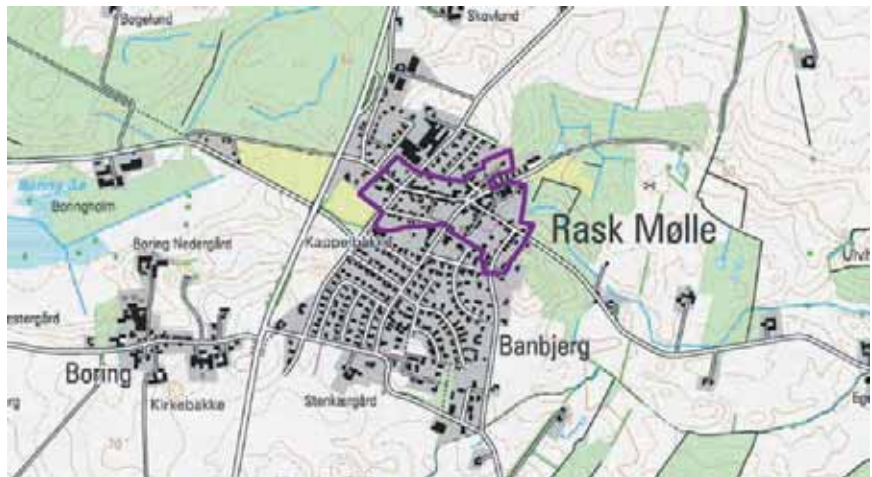
Sårbarhed: Oldtidsmiljøet og omgivelser er sårbare overfor terrændringer og slørende beplantning.

Guldhøje

91. Rask Mølle Stationsby

Rask Mølle station blev opført i 1891 ved anlæggelse af banen mellem Horsens-Tørring. Stationen blev anlagt på bar mark lige nord for Rask Mølle, der kendes siden 1600-tallet som Navlhale Mølle. Vandmøllen blev siden til dampmølle og motormølle og er nu næsten ugenkendeligt indhyllet i stationsbyens bebyggelse uden spor af mølledam o.lign. Stationsbyen voksede op i første halvdel af 1900-tallet og fik yderligere betydning som *lokalt knudepunkt* da jernbanen videreførtes fra Rask Mølle til Ejstrupholm i 1929. Banen til Ejstrupholm blev nedlagt i 1960 og to år senere også strækningen mellem Horsens og Tørring. Vest for byen er banedæmningen bevaret gennem Rask Skov. I 1920'erne havde Rask Mølle fået bygninger og institutioner, der hørte til en stationsby, og hvis bygninger stadigvæk ligger der. Det drejer sig

om *forsamlingshus, andelsværk, detailhandel og håndværkere, kro, korn og foderstofhandel, ølbryggeri og andelsmejeri*, opført 1901, ombygget 1925. I 1950'erne også biograf og kommunekontor. Byen øst for banen er præget af beboelse i form af små villaer i simpel tidstypisk arkitektur. Handel og serviceerhverv er lokaliseret omkring stationspladsen og langs bygaden mod vest.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Rask Mølle Mejeri

Rask Mølle, bygade

Rask Mølle Kro og Station i baggrunden

92. Flemming

Flemming er en *lille stationsby* der har udviklet sig oveni den lille løst opbyggede landsby af samme navn. Landsbyen, der kendes fra 1420, bestod i 1688 af fire gårde og et hus, og yderligere et par gårde kom til i 1700-tallet. Efter udskiftningen i 1793 blev kun en enkelt gård udflyttet. De øvrige gårde ligger endnu spredt i bykernen, fx Flemming Østergård. *Stationen* blev anlagt langs *den gamle bygade* i 1891 ved åbningen af Horsens-Tørring-banen. Forbindelsen satte gang i udviklingen og dannede basis for en købmand (i dag Dagli' Brugsen), skolen og det monumentale *andelsmejeri* fra 1904. *Skolen* er siden blevet til *efterskole* og har i dag overtaget *alderdomshjemmet* fra 1950'erne som elevbygning. De fleste beboelseshuse er opført i første halvdel af 1900-tallet og koncentrerer sig langs vejene til Hvirring og Hornborg. Omkring 1970 opførtes en korn og *foderstofhandel* med betonsilo, der står som vartegn i byens østlige udkant.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Flemming Station

Flemming korn- og foderstofhandel

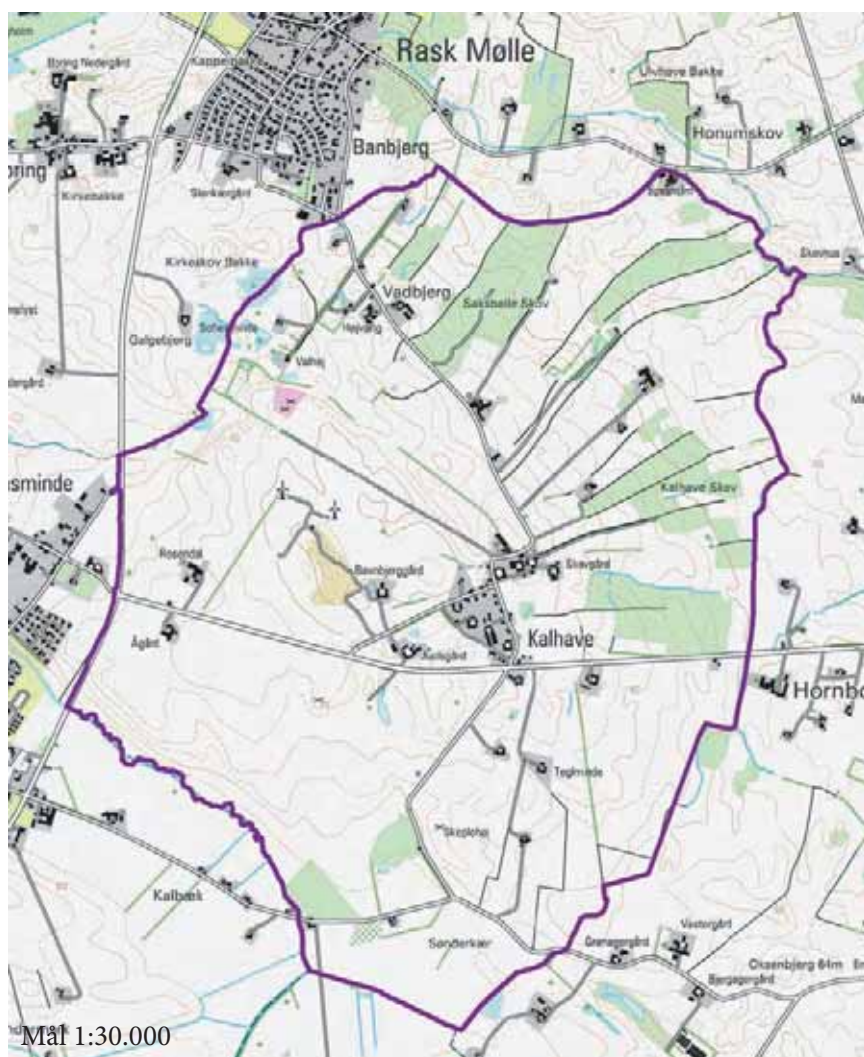

Flemming Mejeri

93. Kalhave

Kalhave er en *mellemstor landsby* beliggende centralt i ejerlavet, der omgives mod vest af Lilleå, mod syd af Sønderkær. Mod øst og nord grænser landsbyen op til Hornborg og Rask Mølle markeret med *usædvanlig velbevarede skelstrukturer* vekslende mellem grøfter, diger og levende hegn. Bebyggelsen nævnes første gang 1396 og i 1688 havde landsbyen 13 gårde og et hus. Kun få gårde blev udflyttet ved udskiftningen i 1789. Udskiftningsformen er en kombination af stjerne og blok, men *stjerneformen er tydeligst markeret i veje og skel*. Det helt særlige ved Kalhave er den stjernelignende *strimmeludskiftning af bondeskoven*. Skoven falder jævnt i terrænet ned mod Møllebæk. Kun få af skovlodderne er fredskov, fx Saksballe Skov. De fleste er opdyrkede, men der findes stadig små skovtykninger med *rester af stævningdrift* og lodderne markeres fascinerende af *bugtede diger, levende hegn og markveje*.

Landsbyens *gårde* ligger tæt i en bue rundt langs *bygaden*. De fleste gårde er opført i slutningen af 1800-tallet og begyndelse af 1900-tallet. Mange med granitkvadre i fundament eller væg og røde mursten. Syd og øst for gårdene ligger rester af et engstykke, der tidligere havde større udbredelse og mere en karakter af forte, hvor der i dag er små folde til heste og kvæg. Dele af bykernes sydlige vejnet er forsvundet i forbindelse med udretning af landevejen til Hornborg og Uldum i 1940'erne.

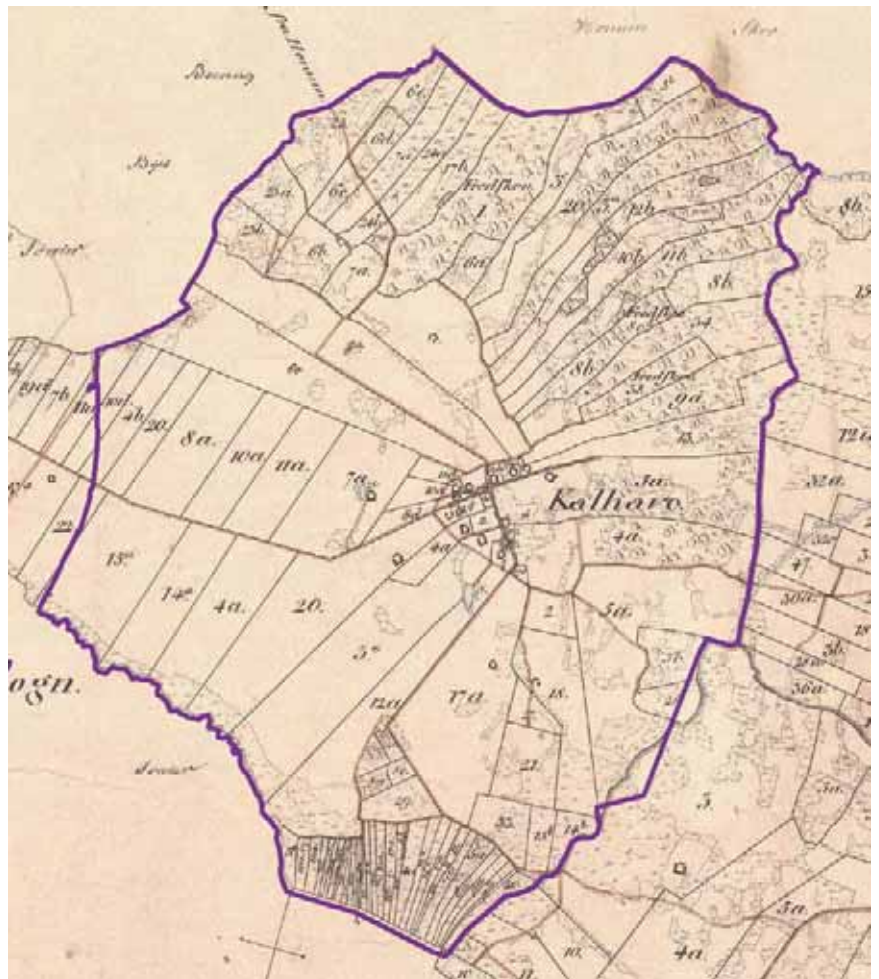

Digeforløb i Kalhave ejerlav

På et højtliggende nord-sydgående strøg vest for landsbyen findes fire fredede og 24 overpløjede/forsvundne gravhøje, bl.a. Skeplehøj (68 m). Mange af højene er gravet bort i forbindelse med udvinning af grus, der blev transporteret af en smalsporet jernbane gennem ejerlavet til gravecentret i Løsning. Grusgraven ved Ravnbjerggård fungerer i dag som genbrugsplads.

Efter 1970 blev den vestlige del af ejerlavet omkring Dortheaminde fraskilt til Uldum og den sydlige del omkring Skelhøj fraskilt til Øster Snede sogn.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, dæmninger, hegn, grøfter og omgivelser. Gravhøjene er sårbare overfor terrænændringer, dybdepløjning og slørende beplantning. Bondeskoven er sårbar overfor renafdrivning og maskinelt skovdrift.

Gård i Kalhave

94. Skyggerslund

Skyggerslund er en lille *skovnestegård* i udkanten af Hornum Skov, der afgrænses mod syd af Møllebæk. Skygge betyder (skov)rydning og gården kendes fra 1492, men nævnes ikke selvstændigt i 1688-matriklen. De vestlige jorder er opdyrkede, de østlige jorder, som omgiver gården, er løvskov. På gårdens nordside ligger en aflang *dam*, der tilsyneladende er gravet i begyndelsen af 1800-tallet. Det gamle *stuehus* har stråtag, med vægge i brunmalet bindingsværk og gulkalket tavl. *Gårdpladsens* stenbelægning er velbevaret. Et nyere stuehus fra 1950'erne er opført ved siden af. De resterende *avlsbygninger* ligger i vinkel og er fra ca. 1900 med halvvalmet bliktag. Omkring 1900 lå et lille teglværk vest for gården, hvor den udrettede vej til Hornborg passerer Møllebæk. *Sognegrænsen*, den slyngede Møllebæk, kranses af træer.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, veje, diger, hegn, grøfter og omgivelser.

Skyggerslund gårdspads

Sognedige ved Skyggerslund

95. Klaks Mølle

Klaks Mølle ligger hvor Møllebæk og Gesager Å mødes og fortsætter som Bygholm Å. Klaks Mølle var oprindeligt en kornvandmølle, kendt siden 1610. I 1840'erne var der vadmelsstamperi og maltgøreri, og den hørte sammen med Hornborg Mølle, der var „Lille Mølle“. I 1863 opførtes en ny *møllegård* oppe på bakken mod nord. Møllegården består af en grundmuret trefløjet *hovedbygning* i to etager mod syd, og i en etage mod nord pga. terrænforholdene. Over for hovedbygningen en trelænge *avlsgård*, der siden er ændret en del. Møllegården er fraskilt og overgået til selvstændigt landbrug. I 1887 nedbrændte vandmøllen fra 1823. Ved genopførelsen overgik vandmøllen til turbinedrift og der byggedes et toetages *bryghus* i gule mursten til ølbryggeri. Mod øst ligger et to-etages *beboelseshus* og mod syd ligger et par udlænger. En periode blev der også drevet bageri. *Opstemning og møllesø* er bevaret. Da mølleriet ophørte omkring 1960, blev der anlagt

et dambrug øst for vejen. På den anden side af Bygholm Å ligger *smedjen*. Den er bygget 1863 samtidigt med den nye møllegård. Et hvidkalket grundmuret hus med afvalmet tag.

Sårbarhed: Mølleområdet er sårbart overfor ændringer af arkitektur og omgivelser. Opstemning og mølleanlæg er sårbart overfor terrænændringer, vandstandsændringer, tilgroning og forfald.

Klaks Mølle

Klaks Mølle opstemning

Klaks Møllegård

96. Korning

Korning er en mellemstor sogne-landsby. Byen kendes fra 1305 og bestod i 1688 af 18 gårde og fem huse. Efter udskiftningen i 1783 blev mange gårde udflyttede og gav plads til nye huse langs den gamle landsbygade. I 1900-tallet begyndte byen at udvide sig mod syd langs landevejen mellem Hatting og Hornborg. Korning er et af arnestederne for den pietistiske bevægelse "De stærke jyder", hvor lægprædikanten Hans Nielsen Smed levede 1771-1842. En mindesten er rejst i 1957 ved hans fødegård. De stærke jyder har haft tre skoler på Korning-egnen. De startede med at have omgangsskoler, hvor læreren kom rundt i hjemmene. Først en lille ejendom opført i 1872 med undervisningslokale af lærer Johansen på Korning Nørremark. Da han døde i 1911, blev datter og svigersøn boende i ejendommen, og hjælperlæreren byggede en ny skole lige vest for. *Skolen* flyttede til Korning i 1935, en privatskole i røde mursten, der ligger lige syd for "Nye Vestergård". I 1942 overgik skolen til *missionshus*. Den hvidkalkede, blytækte kirke består af romansk kor og skib med sengotisk tårn. En ombygning iværksattes i 1700-tallet af Gerhard de Lichtenberg, som også har præget andre af egnens kirker. *Gammel Vestergård* i rødt bindingsværk, ligger vest for kirken. Gården flyttede til den nordlige del af Korning ca. 1850, og ejeren tilhørte De stærke jyder. *Et forsamlingshus* blev opført 1905 og i 1938 købt af en privatperson, der udbyggede og drev *afholdsho-*

tel indtil 1970. Da fik stedet spiritusbevilling og status som *kro*. En ny kommuneskole opførtes ved landevejen i 1944 som erstatning for landsbyskolen ved den gamle bygade. Bykernens vejssystem danner en rektangulær form, som i

hovedtræk kan genkendes fra udskiftningstiden.

Sårbarhed: Bymiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Korning nedlagte kro

Korning Misionshus

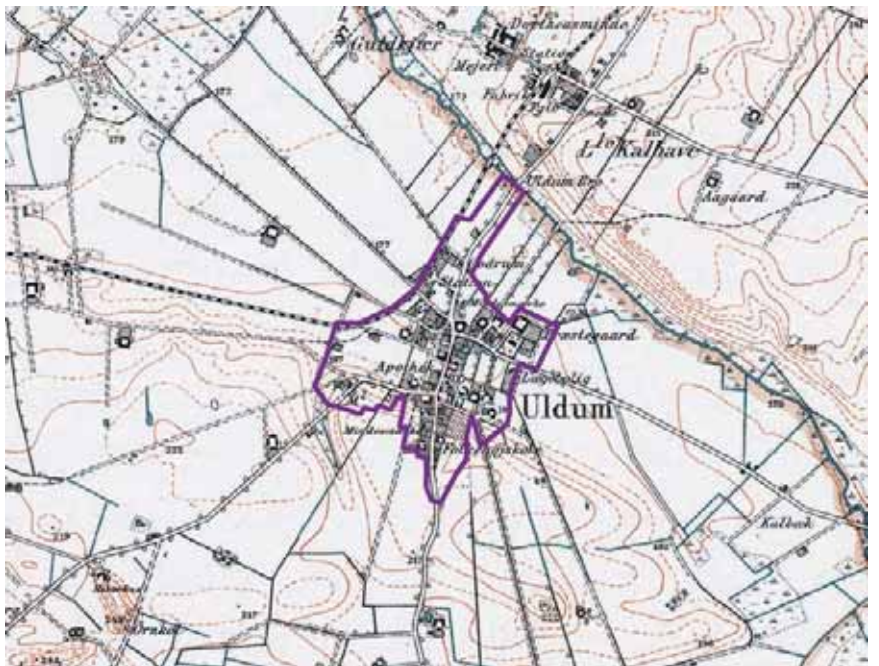
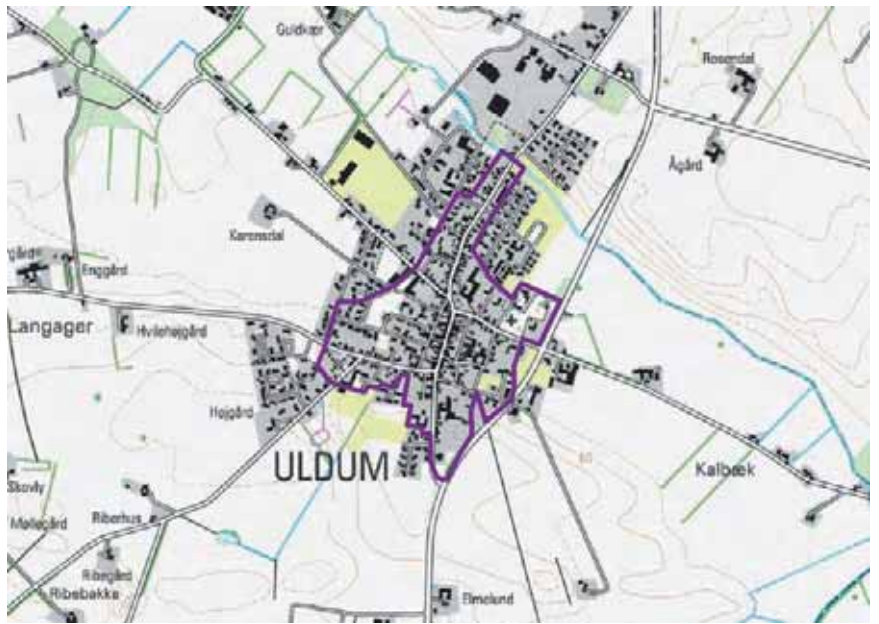
Korning Kirke

97. Uldum stationsby

Uldum kendes fra ca. 1330 og var i 1688 en landsby med kirke, ni gårde og otte huse. Ganske få gårde blev udflyttet efter udskiftningen i 1783. Gårdene ligger nu indkapslet i Uldum stationsby, som fra midten af 1800-tallet udviklede sig til en lokal oplandsby med særlige service og detailhandelsfunktioner.

Udviklingen begyndte ved oprettelsen af den grundtvigianske *Uldum Højskole* i 1849, Danmarks næstældste. Den blev placeret i den sydlige udkant af Uldum og udgør i dag en kompleks bygningsmasse. *Hovedbygningen* og stort *firkantet tårn* med pinakler er fra 1852. En typisk bygning for de tidlige højskoler. En ny bygning fra 1905, en lang hvidkalket længe med to hjørnekviste og halvt afvalmet tag, ligger langs med Højskolebakken. Skolen udbygget i flere perioder med ret forskellige bygninger, bl.a. *svømmehal* og *idrætssal*. *Forsamlingshuset* på Højskolebakken ligger over for højskolen, er opført 1888, men senere om- og tilbygget. *Kroen* i bymidten kom til hurtigt efter højskolen.

Uldum Mølle er en af de få bevarede vindmøller i Vejle Amt. Møllen er en gallerihollænder med tilhørende møllebygning, opført 1896 som kornmølle, der fungerede indtil begyndelsen af 1980'erne. Oprindeligt stod møllen på Ullemark, men blev senere flyttet til Uldum. I 1907 blev der installeret motor i møllen. I 1990'erne er

Uldum Mølle

Uldum Højskole

møllen sat i stand ved hjælp af beskæftigelsesarbejdere og indrettet til museum. Ejes af den selvejende institution Uldum Mølle.

Uldum station blev anlagt i 1891 i den nordvestlige udkant i forbindelse med etableringen af Horsens-Tørring-banen. Banen blev nedlagt i 1962 og stationen er noget ombygget. *Jernbanetraceet* blev genbrugt som byvej, der udgør et tydeligt skel mellem stationsbyen og et nyere parcelhuskvarter fra 1990'erne. Uldum blev hjemsted for distriktslægen og dermed også apoteket. *Elværk* og *mejeri* kom til i 1906. Den lange *hovedgade* er fortættet og i den centrale del findes flere etagebygninger i stationsbystil. I byen er der rejst *mindst* en digteren Poul Martin Møller, for politiker og lægprædikanten Jens Jørgensen og for genforeningen.

Sårbarhed: Stationsbymiljøet er sårbart overfor ændringer af arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Uldum Forsamlingshus

Uldum, bygade

Uldum Station

98. Ølholm

Ølholm har altid stået i skyggen af Uldum som næste stop på Horsens-Tørring-banen (1891-1962). Her er blandingen af den udflyttede kamudskiftede landsby og det nyere stationsbypræg mere intimt. Ølholm kendes fra 1427. Navnets forled er gammel dansk for firben, men skulle navnet dække landsbykernens struktur ville tusindben være mere betegnende. *Gamle gårde* og enkeltliggende bindingsværkshuse ligger på række på nordsiden af den øst-vest gående landsbygade og er siden blandet op med *købmand, skole, forsamlingshus, bager, slagter* mv. Stationen blev anlagt lige nord-øst for landsbyen og skråt over for kom kroen til. Der opstod *industri* på flere af grundene ud til jernbanen fx møbel-, cementvare- og maskinfabrik. Dette afspejles også ved en stor *fabrikantbolig* i 1950'ers stil med hvide skodder og røde mursten. Øst for stationen ender banetraceet blindt, men vest

for er forløbet genbrugt som vej mod Hesselballe. Fællesmejeriet blev anlagt 1908, hvor den nord-syd gående bygade krydser landsbygaden. Hovedparten af byens huse fra andelstiden ligger i den syd-østlige del. Parcelhuse har siden 1960'erne omringet store dele af stationsbyens sydlige bygrænse.

Ølholm fabriksherrebolig

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Ølholm Kro og nordre bygade

Ølholm Station

99. Merringgård

Merringgård ligger i den sydvestlige del af Korning sogn. Hovedgården ligger på et plateau på randen af *Gesager Å*, der danner den naturlige grænse mod vest. Skrænterne ned til åen er beklædt med et *løvskovsbælte*. Mod nordøst følger ejerlavet kortvarigt Pilebæk, hvorefter grænsen skærer næsten lineal-ret ud af Merring ejerlav, der kunne tyde på at hovedgården er udflyttet fra den lille Merring landsby. Merringgård nævnes første gang i 1578, da den mageskiftes til kronen, men er muligvis den samme som Broksgård i Merring, der nævnes ca. 1476. Den lille hovedgård havde kun godt ni tønder hartkorn i 1688 og 1770, men dertil kom dog 306 tønder hartkorn fæstegods (1770). *Hovedbygningen* er en langstrakt enetages enkel bygning med midterrisalit og fronton opført 1855 efter brand i 1847. I 1860 opførtes to etages tårnlignende pavillioner i enderne. Hovedbygningen flankeres på hver side af lange hvidkalkede *avlsbygninger* med høj rødmalet trempel er opført omkring 1900. *Hovedgårdsmarken* er næsten en stor agerlod, kun afløst af *mergelgrave*. Brudstykker af *levende hegn* viser, hvor der tidligere gik en sti sydover til gården Hjelmund, der blev nedlagt i begyndelsen af 1900-tallet. I samme periode oprettes gården Lille Merringgård 400 meter derfra ved frastykning af den sydlige del af hovedgårdens stamparcel.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, veje, diger, hegn og omgivelser.

Avlsbygning

Merringgård, hovedbygning

Merringgård, indkørsel

100. Ussinggård Hovedgård

Ussinggård ligger centralt i et langstrakt ejerlav, der går næsten helt op til Korning i nord og ned til *Ussing Skov* i syd, hvor Jægerhuset ligger. Gården er kendt siden 1491. Den blev købt i 1741 af etatsråd Gerhard de Lichtenberg, der 1742 fik bevilling på at stalde stude. I denne periode var Ussinggård en avlsgård til Merringgård (se nr. 99). I 1805 skødede Bodil de Lichtenberg Ussinggård til sin svigersøn. 1931 købtes gården af Jysk Landhypothekeforening, der frasolgte flere parceller. Staten købte skoven. Lichtenberg opførte i 1740'erne en trefløjet hovedbygning i bindingsværk, der tillige med den samtidig avlsgård stod til 1859. Den nuværende *hovedbygning* er arkitektonisk interessant og der findes kun få af disse i Danmark. Bygningen er opført i 1860 i *nygotisk stil*, sandsynligvis ved en tysk arkitekt. Det er gennemført nygotik og karakteristisk med de asymmetriske anbragte bygningsdele. Den er opført i en etage over høj kælder i røde mursten med mange murstensdekorationer. I det sydvestlige hjørne ottekantet tårn med krenelerede tinder. En midterrisalit er ført gennem den dybe bygning som et tværhus i to fulde etager. Spidsbuede vinduer med svære indfatninger. Avlgårdens kostald og lade stammer fra Lichtensbergs tid i 1740'erne. *Godsforvalterbolig* fra ca. 1860, opført til karle- og elevværelser, ligger over for parallelt med den gamle kostald. Den gamle *mejeribygning* benyttes nu som værksted. Ny lade er opført til halm-

baller. Bag hovedbygningen ligger et *parkanlæg* i forbindelse med en lille lystskov. I slutningen af 1800-tallet gravedes en slynget kanal i parken til at forbinde en stor havedam med *lystskoven*. Omkring 1990 anlagdes en motorvej tværs gennem ejerlavet.

Sårbarhed: Hovedgårdsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bygningsstruktur, parkanlæg, veje, diger, hegn og omgivelser.

Ussinggård, avlsbygning

Ussinggård

101. Geisler Nielsens planteskole

Flad mark vest for Løsning, hvor Geisler Nielsen i 1950 oprettede en planteskole. Med tætte mellemrum plantedes mange *levende hegn*, der kunne danne læ for de unge planteskolekulturer. Ved hovedvejen byggedes en større, solid *direktørbolig*. Boligen er vinkelbygget med garage, hvidpudset med småsprosede vinduer og rødt tegltag. Ved jordkøbet blev gården lige syd for direktørboligen delvis nedrevet og omdannet til *administration og materialegård* med maskiner, vandingsanlæg mv. I 1960'erne arbejdede ca. 50 folk på Planteskolen. Planteskolen er i dag lukket. På flere lodder dyrkes juletræer.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, veje, læhegn og omgivelser.

Direktørbolig

Hegn og juletræer

Hegn

102. Løsning stationsby

Løsning station (i dag bibliotek) blev anlagt på den østjyske længdebane i 1866. Stationen ligger tættest på Stubberup, men tog navn efter sognebyen Løsning, der efterhånden er groet sammen med Stubberup. Jernbanen deler stationsbyen i *to afdelinger*, der forbindes af *betongangbro og vejbro*. Stationsby-præget er tydeligst på den vestre side langs banen og ad hovedgaden mod Løsning, hvor etagebebyggelsen er fortættet og enkelte bygninger har ”stationsby-spir”. Den østre Stubberup-afdeling er mere præget af fortiden som landsby. Trods konkurrencen fra Hedensted stationsby lige syd for, formåede Løsning at vokse sig større end de fleste byer på egnen. Det skyldes en kombination af den attraktive beliggenhed ved længdebanelinjen og forekomsten af sand og grus på hedesletten i næromgivelserne, som tiltrak *graveindustri og forarbejdningsvirksomheder*, fx cementfabrik. Af andre fabrikker kan nævnes møbelfabrik, kødfoderfabrik, spinderi og Glud og Marstrand. I byen fandtes desuden *traditionelle funktioner* som

kro, missionshus (1887), evangelisk-lutherske frimenigheds kapel (1910), forsamlingshus (1891), fire købmænd og en brugsforening, to sparekasser og en bank, forskole, skole og senere centralskole, mejeriet Krongård (1898, ombygget 1910), andelsværk (1920) mv. Siden 1960'erne er byens omfang

udvidet betydeligt med parcelhuskvarterer, som medførte den endelige sammenbinding af Løsning og Stubberup.

Sårbarhed: Stationsbymiljøerne i Stubberup og Løsning er sårbare overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Løsning, bygade

Løsning Kro

Løsning Station

Løsning Legetøj

103. Gammelsole

Gammelsole i Øster Snede sogn kendes fra 1459 og i 1688 var det en mindre landsby på ni gårde beliggende rundt om en bred vejfor-te. Kun få gårde blev udflyttet ved udskiftningen ca. 1784. I midten af 1800-tallet tilhørte omtrent halvdelen af Øster Snede sogns beboere *De stærke Jyder*. Gammelsole var et af vækkelsens fysiske tyngdepunkter. Her oprettedes allerede 1842 en *privatskole* (forskole) til docering og forkyndelse af de opvakte sognebørn. Skolen blev nedlagt i 1965 og blev efter den sidste lærerindes død omdannet til *De stærke Jyders Mindestue*. Den nuværende skole (mindestue) er fra 1907, en lille ydmyg rødstensbygning med fine stik. I byen findes også *De stærke Jyders hovedskole*, det nedlagte *andelsmejeri* Sole (opført 1908), *missionshus*, *centralskole* og *nedlagt købmand*.

Sårbarhed: Det religiøse bymiljø er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser

De stærke Jyders mindestue

Gammelsole Mejeri

Gammelsole Missionshus

104. Landsbyerne Ølsted Neder- og Overholm

Ølsted ejerlav rummer de to små landsbyer Nederholm og Overholm. De nævnes første gang 1444 og bestod i 1688 tilsammen af 13 gårde. Kirken ligger alene i den nordlige del af ejerlavet. Omtrent halvdelen af gårdene blev udflyttet efter udskiftningen i 1772. De tilbageværende gårde i Nederholm åbenbares fra syd efter et vejsving. Mange bygninger er i bindingsværk og kampesten. Gårdene er placeret to og to sammen og afspejler en traditionel landsbystruktur. Den lille landsby har haft traditionelle elementer som præstegård, købmand, skole, fattighus og forsamlingshus (nu sognegård). Præstegården er nu flyttet til Oens og bygningerne revet ned. *Ølstedgård* har bl.a. en gul bindingsværkslænge fra 1791, og en mindre lade af kampesten og rødmalet mur. Her gennemskæres landsbyen af en bæk og ved gården ligger et romantisk *gadekær*, som kan spores 200 år tilbage, hvor det virkede som byens vanding og branddam. *Overgård* har stuehus i bindings-

værk. Hus i bindingsværk ligger i svinget. *Nedergård* i bindingsværk udgør en af de tre tilbageværende gårde i Overholm.

Sårbarhed: Landsbymiljøerne er sårbare overfor ændringer i arkitekturen, veje, gadekær og omgivelser.

Ølstedgård

Gård i Ølsted Nederholm

Bondegård i Ølsted Overholm

105. Stenderup

Stenderup kendes fra 1398 og bestod i 1688 af ti gårde og et hus. Stenderup var sognebyen og kirkenes ugentlige tiltrækning ses af de mange veje, der samler sig og mødes i byen. Efter udskiftningen i 1772 udflyttede halvdelen af gårdene. I 1870'erne anlagdes et teglværk, der udnyttede lokale forekomster af ler syd for byen. I 1884 åbnede privatbanen mellem Horsens og Juelsminde, bl.a. realiseret på initiativ af fabrikant Rousthøj fra Stenderup. Stationerne på Juelsmindebanen blev udført af tømmermester Nielsen i Rårup. Stenderup station blev anlagt 100 meter vest for byens centrale vejkryds og groede hurtig sammen med den gamle bydel. Byen fik aldrig rigtig betydning som lokal oplandsby pga. konkurrence fra Horsens, Bråskov og Hornsyld. Den rummede dog de almindeligste institutioner og forretninger, som nu er lukkede, heriblandt *missionshus* (1885), *brugsforening*, *købmand*, *andelsmejeri* (opført 1888, ombygget 1911/1913) og telefoncentral. Desuden *forsamlingshus* (ca.1900) og tidligere *skole med forskole*, beliggende side om side. En ny *centralskole* for Urlev og Stenderup blev bygget 1961 i den vestlige udkant. Jernbanen blev nedlagt i 1957, men indtil da var der godspor til teglværket lige syd for byen.

tralskole for Urlev og Stenderup blev bygget 1961 i den vestlige udkant. Jernbanen blev nedlagt i 1957, men indtil da var der godspor til teglværket lige syd for byen.

Sårbarhed: Stationsbymiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Stenderup Kirke

Stenderup Station

Stenderup Forsamlingshus

106. Bjerre Mølle

Bjerre Mølle med møllegården ligger frit i højtliggende terræn på vejen mellem Stenderup og Nørre Bjerre. *Møllen* er en jordhollænder, opført 1860. Den blev restaureret i 1912, hvor teglbeklædningen bl.a. blev erstattet af tagpap. Driften af kornmøllen indstilledes i 1955. Den gennemgik 1974-76 en omfattende restaurering, hvor teglet kom tilbage. Vingerne er sejlførende og stammer fra Tyrsted Mølle. Krøjningen foregår med vindrose. Møllen ejes af Bjerre Møllefond. *Møllegården* har en længe i bindingsværk, en længe i kampesten og et stuehus i røde mursten. En sammensætning af materialer, som er typisk for egnen. Den er sammen med Uldum Mølle Amtets bedst bevarede vindmølle.

Sårbarhed: Møllemiljøet er sårbar overfor ændringer af arkitektur, mølleteknologi og omgivelser.

Bjerre Møllegård

Bjerre Mølle

107. Brå Mølle

Brå Mølle ligger langs Urlev Å. Møllen er kendt siden 1500-tallet og hørte oprindeligt under Bråskovgård. I 1688 havde den knap ½ tønde hartkorn. Den eksisterende mølle er opført i 1868. En turbine blev installeret i 1896. *Møllegården* er trelænget og gulkalket med hvide bånd og rødt tegtag. De to udlængere er genopført i gammel stil efter brand i ca. 1995. *Møllehuset* indeholder vandhjul og anlægget er stadig vandførende med *stigsbord* og *malekarm*. Et typisk anlæg med *mølledam*, *overløbskanal* og *møllekanal*. I 1980 blev der atter opsat *brystfaldhjul*, og senere på ny installeret *turbine*, som producerer strøm til møllegårdens opvarmning. I dag har møllen således både vandhjul og turbine, som repræsenterer to forskellige teknologiske faser. I 1960'erne etableredes et lille *dambrug* lidt nedstrøm. Resterne af damme kan endnu erkendes. Møllen er privatejet.

Sårbarhed: Mølle miljøet er sårbart over for ændringer af arkitektur og omgivelser. Mølle anlægget er sårbart overfor terrænændringer, vandstandsændringer, tilgroning og forfald.

Brå Mølle

Brå Mølle

108. Bråskovgård

Bråskovgård ligger ned til Bråskov Bæk i den sydlige udkant af Bråskov. Bråskovgårde kendes 1458 og bestod i 1688 af to mellemstore gårde med tilsammen 14 tønder hartkorn. Begge gårde var store og driftige op gennem 1800-tallet. I 1907 købte staten *Bråskovgård* og oprettede et *statsungdomshjem*. Den anden gård blev nedlagt som landbrugsbedrift og kaldes nu Nørringsminde. Bråskovgård blev moderniseret og der opførtes en ny hovedbygning. Anlægget udgør et minisamfund, et helhed med bygninger i en karakteristisk arkitektur, centreret over for hinanden. *Hovedbygningen* og sidefløjene er bygget i grundmur i en etage med mansardtag. En nyere tværføj ud er opført ud til haven (idrætspladsen). Indeholder desuden personale- og avlsbygninger, vaske-ri, værksteder og lukket afdeling. Eleverne fik skoleundervisning og skulle tillige uddannes i landbrug, gartneri og forskellige håndværk. Siden 1982 har den fungeret som almindelig *ungdomsskole*.

Sårbarhed: Institutionsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, have, veje og omgivelser.

Bråskovgård

110. Røde Mølle

Røde Mølle ligger ved Ørum Å og er gennem tiden blevet drevet med forskellig teknologi. Møllen nævnes første gang i 1575 og var skyldsæt til 1/5 tønne hartkorn i 1688. Den eksisterende møllebygning er opført 1887, efter at den gamle bygning blev ødelagt ved brand. Bygningen er typisk for vandmøller opført i slutningen af 1800-tallet med en toetages bygning med kvist og hejsekran til kornsækkene. Vinkelbyggede avlsbygninger med bliktag indrammer gårdspladsen, den ene i bindingsværk. Stuehuset er noget ombygget. Møllen husede bageri omkring 1900 og i en periode også savskæreri, hvor rullebåndet endnu kan ses under halvtag. I 1920 oprettedes et elværk, der kunne forsyne de nærmeste bebyggelser. Møllebygningen fungerer nu som værksted. Der er lavet fiskepassage, men mølledammen, stighbord samt malekarm er bevaret. Turbinen eksisterer ikke længere.

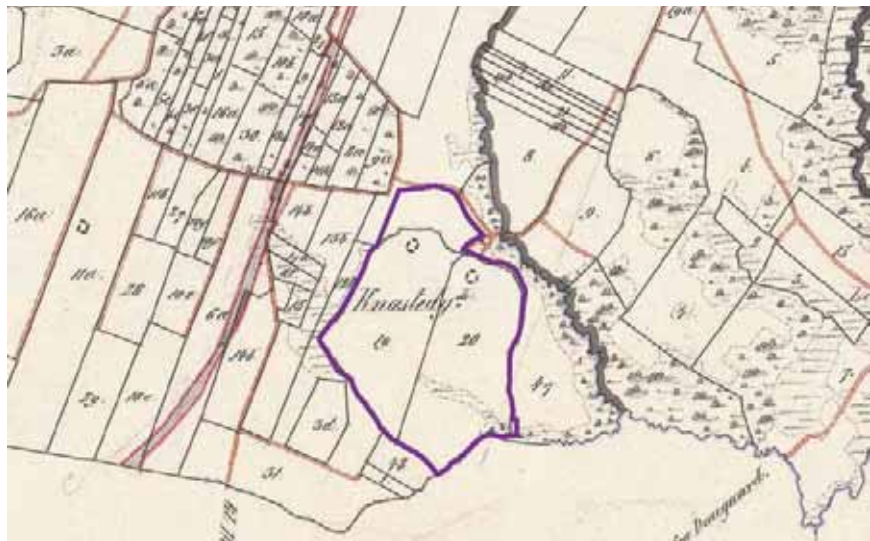
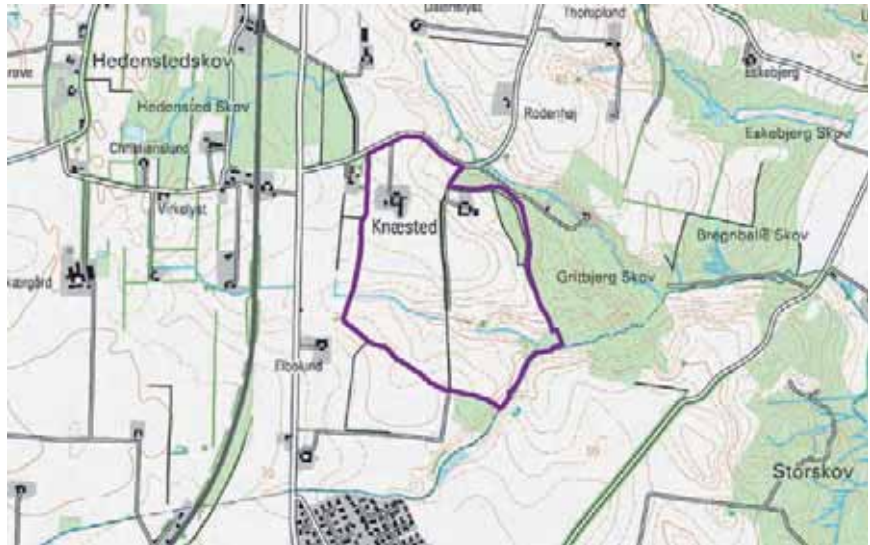
Sårbarhed: Mølle miljøet er sårbart overfor ændringer af arkitektur og omgivelser. Mølle anlægget er sårbart overfor yderligere terrænændringer, vandstandsændringer, tilgroning og forfald.

Røde Mølle, avlsbygninger

111. Knæsted enestegårde

Knæstedgårde nævnes første gang i 1300-tallet. De *to gårde* ligger lidt i læ af et blødt bakkefremspring i den sydlige udkant af Hedensted sogn med jorderne skrånende ned mod en lokal *bæk*, der gennemløber lodderne. Mod øst afgrænses jorderne af Gritbjerg Skov, der ligger langs kanterne på en dyb sidedal til Ørum Å. Knæstedgårdes jorder omgives hele vejen rundt af *velbevarede diger* med levende hegn, bortset fra et stykke bag den vestlige gård (matr. 19a), der blev sløffet i begyndelsen af 1900-tallet. De to lodder adskilles af en *markvej med dige*, som løber stik syd. Gårdene er helstøbte større *firlængede anlæg* i røde mursten. Knæstedgårds stuehus er opført 1914. På jorderne findes to *overpløjede gravhøje*. Gårdene har ikke ændret placering efter udskiftningen i 1780 og kulturmiljøet i sin helhed udtrykker *kontinuitet* tilbage til middelalder og måske vikingetid.

Sårbarhed: Enestegårdsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, diger, hegn, grøfter og omgivelser.

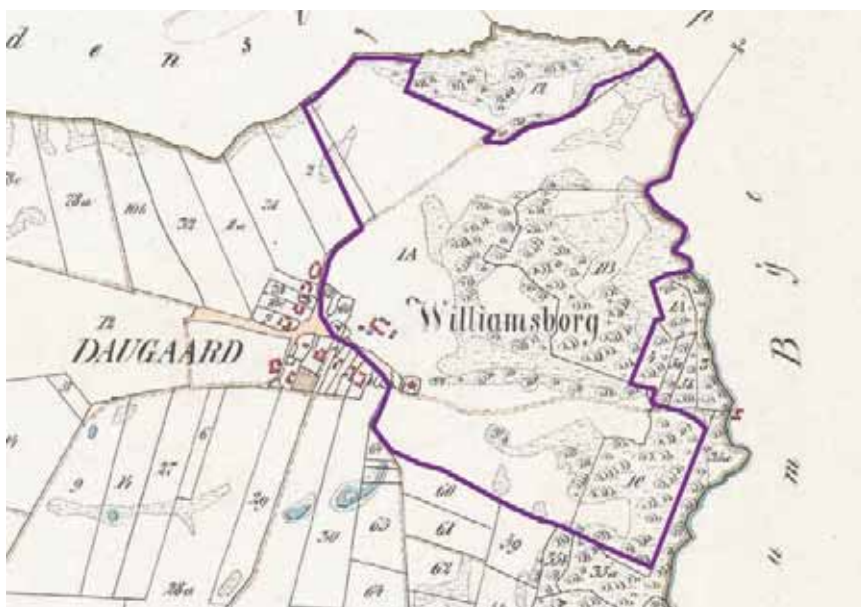
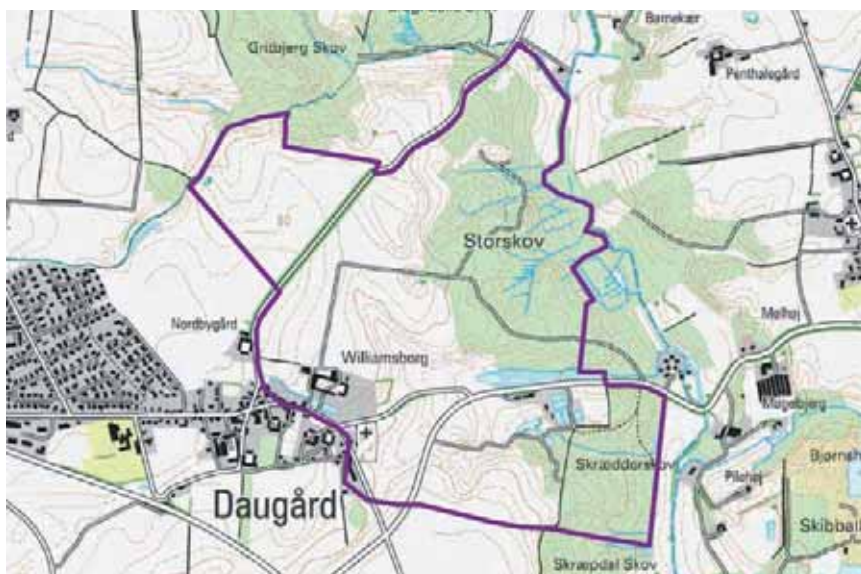
De to enestegårde i Knæsted

112. Williamsborg

Williamsborg er en *landsbyhovedgård* beliggende i den østlige udkant af Daugård. Den er nævnt første gang i 1664 som Bryskesborg, oprettet ved samling af øde bøndergårde. Ændrede navn til Williamsborg i 1775 efter ejeren William Halling. Jorderne afgrænses mod øst af Ørum Å, der skær sig ned i terrænet. Langs dalsiderne findes fredskovene Storskov og Skrædderskov, der er inddigede. Før indfredningen vekslede bevoksningen mellem lysninger af skovenge, krat og højskov. Vest for Skrædderskov er der fundet rester af en *jernalderboplads*. En markant *allé* gennemløber den bølgende hovedgårdsmark mod nordøst. Daugård kirke ligger på hovedgårdsjorden for enden af landsbyen.

Hovedbygningen er fredet. Den er opført 1774-75 i røde mursten. De to sidefløje er lidt yngre. Hovedfløjen minder om den på Bygholm og er opført af samme bygmester Anders Møller. Karakteristisk for 1700-tallet med gennemgående midterrisalit, der er ført op i en høj trekantfronton med ur og klokke, afgrænset af kvaderfugede pilastre. Den store trelængede *ladegård* er opført i 1912 efter en brand. Vandgravene foran indkørslen gennem vognporten er etableret i begyndelsen af 1800-tallet ved udvidelse af en branddam. Samtidig anlagdes et større haveanlæg. Vest for indkørslen ligger det gamle *sprøjtehus*. Et rensningsanlæg er anlagt omkring 1980 i en gammel

råstofgrav ved den slyngede vej til Ørum.

Sårbarhed: Hovedgårdsrmljøet er sårbart overfor ændringer i ar-

Williamsborg

kitetur, bebyggelsesstruktur, haveanlæg, veje, allé, diger, hegn og omgivelser.

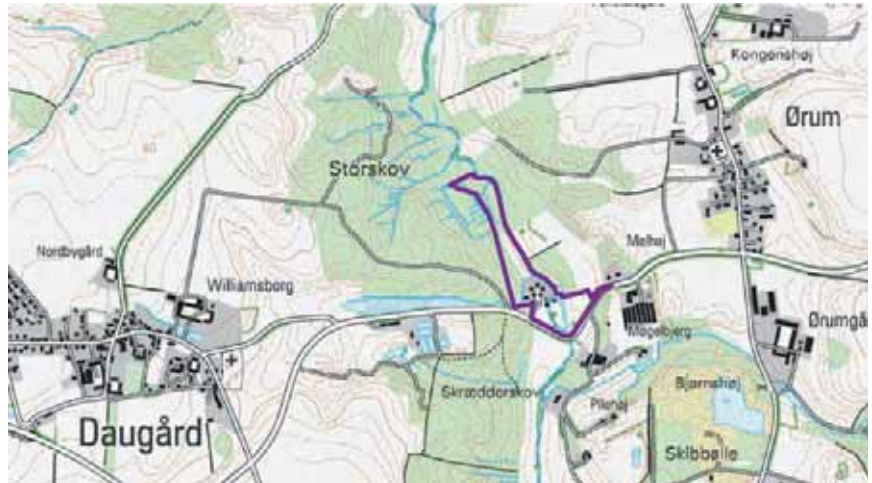

Williamsborg, sprøjtehus

113. Svends Mølle

Svends Mølle ligger ved Ørum Å, hvor den krydses af landevejen mellem Daugård og Ørum. *Broen* over Ørum Å er fredet, på den anden side ligger Møgelkilde andelsmejeri (se nr. 114). Vandmøllen er kendt siden 1664. I 1688 var møllen skyldsatt til godt ½ tønne hartkorn. Fra 1912 blev møllen drevet med turbine og savskæreri. Turbinen, der er fra De Smithske Jernstøberier, eksisterer stadig og producerer el til stedet. Møllen består af en *møllegård* fra ca. 1850, hvor der blev drevet landbrug. *Mølleriet* består af to sammenbyggede huse med gavle ud mod gården, opført 1912. Perron med udhæng velbevaret, hvor kornsække blev læsset af og melsække på. *Mølledam og møllekanal* med stigebord er bevaret. Ved overløbskanalens opstemning er der omkring 1990 etableret en fisketrappe.

Sårbarhed: Mølle miljøet er sårbart over for ændringer i arkitektur, mølleanlæg og omgivelser.

Møllegården til Svends Mølle

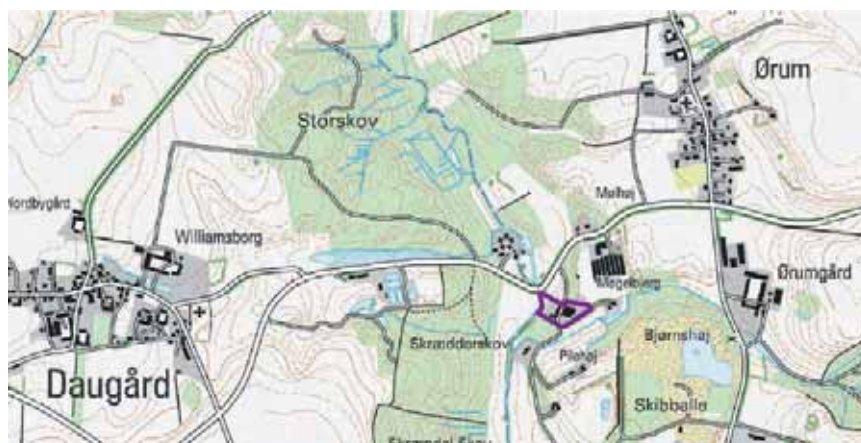
Svends Mølle, bagside

Svends Mølle, perron

114. Møgelkilde Andelsmejeri

Overfor Svends Mølle (se nr. 113), på den anden side af Ørum Å ligger det tidligere andelsmejeri Møgelkilde. Mejeriet blev bejljligt placeret i nærheden af en anden af landbrugets nødvendige forarbejdningsvirksomheder, hvor kunderne kom i forvejen for at male mel og købe korn og foderstoffer. Mejeriet er opført 1925 i Bedre Byggeskik stil som erstatning for det oprindelige, fra 1888. Skorstenen er bevaret. Ved siden af byggedes en anseelig *mejeribestyrerbolig* i samme stil. Det blev nedlagt i 1971 og huser nu en lille grafisk virksomhed.

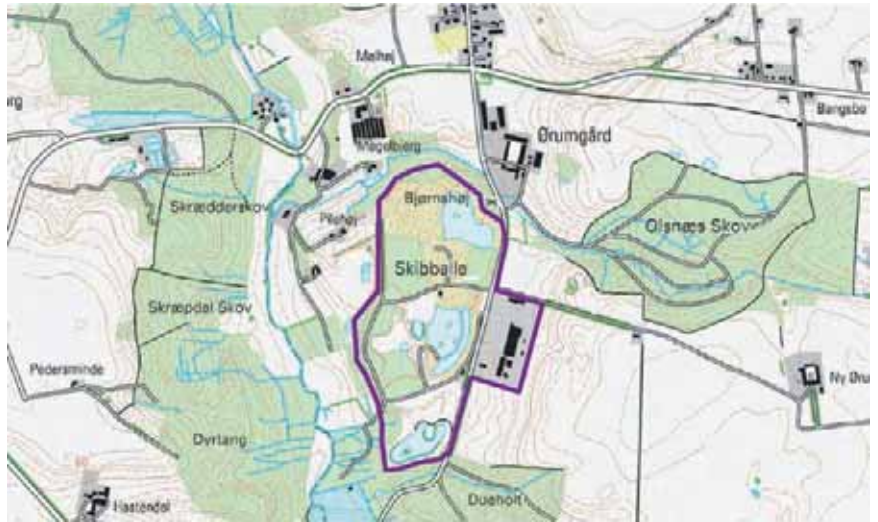
Sårbarhed: Mejerimiljøet er sårbar overfor ændringer af arkitektur og omgivelser, herunder fjernelse af skorstenen.

Møgelkilde Andelsmejeri

116. Skibballe råstofgrav

Sydvest for Ørum hovedgård ligger et moræneplateau, der afgrænses mod vest af Ørum Å. Området kaldes Skibballe efter Skibballe Huse (nu Pilehøj) og lå oprindeligt omkring 35 meter over havet. I 1960'erne begyndte man den industrielle gravning af sand og grus og på østsiden af vejen etableredes en fabrik til sortering, forarbejdning og administration. Allerede i 1970 var halvdelen af området under udgravning. Tyve år senere havde man nogen steder nået kote 10 og grundvandet blev synligt i store gravehuller. Samtidig var fabrikken udvidet. I dag er ressourcerne at være udtømte, de ældste gravefelter er beplantet og tilgroet og ligger i en mosaik af søer og

vådområder, som gennemløbes af stier. Der er planer for etablering af hjortegræsning.

Sårbarhed: Råstofmiljøet er sårbart overfor terrænændringer, be-

plantning og tilgroning, der udjævner eller slører gravningens dramatiske relief. Fabrikken er sårbar overfor ændringer i arkitektur og omgivelser.

117. Vejlefjord Sanatorium

Vejlefjord Sanatorium ligger på nordsiden af Vejle Fjord i en slugt, der snor sig mellem Bankehave Skov og Vesterskov. Aktieselskabet for Brystsyge etableredes i 1895 af medlemmer af lægeforeningen med initiativtageren og lægen Christian Saugman i spidsen. Saugman var selv blevet kureret for tuberkulose efter behandling i Görbersdorf i Tyskland, hvor han derefter arbejdede nogle år som assistent for overlægen. Placeringen af sanatoriet opfyldte nogle idealkrav: Det lå afsides,

med ren og god luft, i læ og med et afvekslende terræn egnet til meto-

disk "bjergbestigning". Sanatoriet blev opført 1898-1900 i gule mursten og i en karakteri-

stisk arkitektur efter udenlandske forbilleder for brystsyge som et luftkursted. Funktionærboligerne afspejler den hierarkiske orden, blandt de ansatte. *Hovedbygningen* er opført ved arkitekterne

professor Vilhelm Dahlerup og Meyer. Midt på facaden er en pavillon med kuppel og små hjørnespir. Desuden byggedes åben *liggehal* i træ, hvor de syge kunne ligge i frisk luft. Hallen (terapien) er en lav buet bygning i østlig forlængelse af hovedbygningen. Den er i dag lukket på siderne. Bag hovedbygningen findes *maskinbygning*, *værksted* og *garage*. Desuden findes *overlægebolig* fra 1920'erne og eget *vandværk*. På vejen ned til det tidligere sanatorium ligger flere *huse til funktionærer og arbejdere*, opført i Bedre Byggeskik stil.

I 1957 var tuberkulosen næsten udryddet og stedet blev overtaget af de jyske sygekasser, som oprettede et nervesanatorium. Ombygningen blev foretaget af arkitekterne W. Groth-Hansen, Malling Pedersen og professor Viggo Møller-Jensen. Helt ud til vandet ved Himmerigshus ligger en ejendom fra 1960'erne, der blev opført til sanatoriets personale. Den er nu frastykket til privatbeboelse. Omkring 1970 er en *gymnastiksal* og

Vejle Fjord Centret, overlægebolig

svømmehal opført i østlig forlængelse af hovedbygningen. Vejle-fjord Centret er siden 1985 blevet anvendt til genoptræning af patienter med hjerneskade og står foran en større ombygning.

Det centrale *parkanlæg* består af en stor kuperet græsplæne. Den omgives af varieret havebeplantning og skove. Hele området gennemskæres af *stier* som tidligere var integreret i behandlingen. Der findes flere *mindesmærker* o.lign: Kam-

pesten med indhugget åbningsdato, bronzebuste af Saugman, mindesten i granit med de vigtigste årstal for sanatoriets historie, gravmæle over Saugman og hustru ved Villemins høj, Sneglebakk, udsigtspunkt og pengetræ, hvor patienter har indbanket mønter.

Sårbarhed: Det institutionelle miljø er sårbart overfor ændringer arkitektur, bebyggelsesstruktur, parkanlæg, veje, stier og omgivelser.

Vejle Fjord Centret hovedbygning

Saugmanbuste

118. Fakkegrav Badehotel

Helt ud til Vejle Fjord, mellem Bankehavn og Stouby Skov, ligger Fakkegrav *badehotel*. Hotellet blev oprindeligt opført i 1859 som pakhus i kornsalgssperioden, mens Danmark endnu var konkurrencedygtige på det internationale kornmarked. Det blev bygget af Købmand Chr. Andersen i røde mursten og minder om pakhuset på havnen i Snaptun. Ved opførelsen var der på den ene gavl en lille udbygning til korntørring og maltning. Ved pælebroen, landingspladsen, lå et kalkværk med en udendørs ovn. Øst for den nuværende badebro er endnu rester af landingspladsens stendæmning. I kornsalgssperioden blev der også opført en bolig til en *toldassistent*, som kunne fortolde de udenlandske varer. Foruden varer forestod skibene ligeledes persontransport. Ved siden af pakhuset ligger et længehus med kvist - opført omkring 1880 som *restaurant* af bygmester Konrad Jørgensen, Stouby. Pakhuset overgik til logihus for pensionærer og blev kaldt for „Annekset“. Det blev et meget søgt badested. Pakhuset er senere indrettet til *badehotel* og udstyret med nyere svalegange på begge sider.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur og omgivelser.

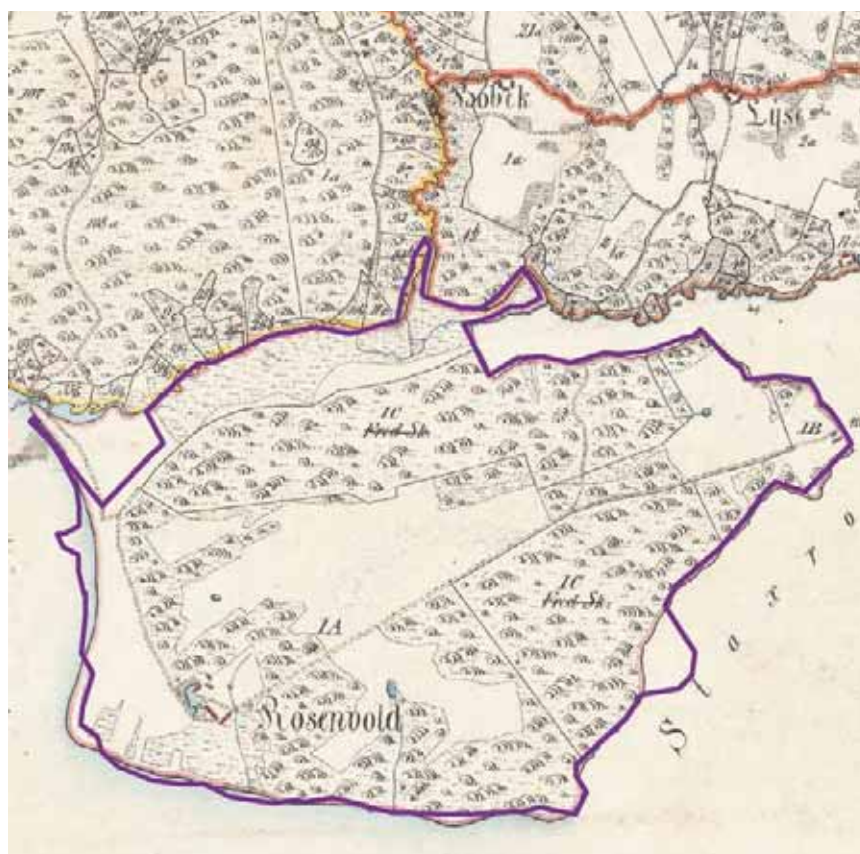

Fakkegrav Badehotel

119. Rosenvold Hovedgård

Hovedgården ligger for foden af en moræneknude på Rosenvold Pynt ud til Vejle Fjord. Ejerlavet afgrænses mod nordvest af Bobæk, der løber ud i Stouby Made. De omgivende skrænter er skovklædte, og på toppen langs den lige vej ind i baglandet følger store åbne hovedgårdsmarker indrammet af *fredskovsdiger*. Skov og krat bredte sig før 1805 langt ind på markerne, men de flade partier, som ikke blev fredskov, opdyrkedes de følgende årtier. I Vesterskov lige øst for ejerlavet ligger Rosenvolds forgænger, *Staksevold Voldsted*. Voldstedet har været i brug i begyndelsen af 1300-tallet og består af firkantede grave omkring en hovedbanke, hvor der har stået en lille kraftig stenborg med kampestensfundament. Der er fundet rester af en træbro, der førte over til en for- eller ladegårdsbanke, hvor man har fundet spor efter bindingsværk.

Rosenvold kendes fra 1575 og har været i Rantzauslægten lige siden 1660. Den blev i 1756 oprettet som grevelige Rantzauske Forlods sammen med Asdal og halvdelen af Hammelmose. Asdal og Hammelmose blev solgt fra i 1793, til dannelse af fideikommiskapital. I 1770 var hovedgårdsjorden ansat til 26 tønder hartkorn ager og eng samt 4 tønder skov, bøndergodset udgjorde 256 tønder hartkorn. Frasalget af gods begyndte i 1865 og i 1921 overgik Rosenvold til fri ejendom.

Hovedbygningen er opført ca. 1575-85 af Karen Gyldenstjerne og står på et voldsted med vandfyldte grave på to sider. Den består af et stort ”våningshus“ i to stokværk af røde mursten, der i vest og syd rejser sig umiddelbart op af voldgraven. I nord og syd runde hjørnetårne, der 1865 førtes op i husets fulde højde. Indtil 1817 stod på østsiden i borggården et firsidet trappetårn. Grundig restaurering i 1817, hvor gavlene ændredes til at være halvt afvalmede. 1865-66 gennemgribende restaurering ved arkitekt J.H. Nebelong, der søgte at gengive bygningen i dens ”oprindelige renæssancepræg“. I 1928-30 lod lensgreven ved arkitekt J. Ingwersen fjerne Nebelongs ”dekorative“ elementer og reetablerede anlæggets oprindelige udseende. Bygningsfredet. Parken har skovagtig karakter. *Ladegården* ligger øst for hovedbygningen, og centret over for denne, opført 1859-65 som rødstensbygninger med mønstermurværk. En meget lang bindingsværksslade fra 1700-tallet blev ca. 1960 nedrevet.

I læ for Rosenvold Pynt anlagdes ca. 1860, i kornsalgsperioden, en lille *udskibningshavn*, der blev brugt til at fragte korn, tømmer og andet gods. Havnen har siden ca. 1970 fungeret som en mindre lyst-

Rosenvold Hovedgård

bådehavn med enkelte fritidsfiskere. Den har bevaret en uprætentiøs intimitet uden mange moderne sejlerfaciliteter. Havnekontoret er en rødmalet træbygning og anlægget består af to parallelle anløbsmoler og en læmole.

Sårbarhed: Hovedgårdsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, hovedgårdsanlæg, diger, veje og omgivelser. Havnen er endvidere sårbart overfor ændringer af moleanlæg, arkitektur og omgivelser.

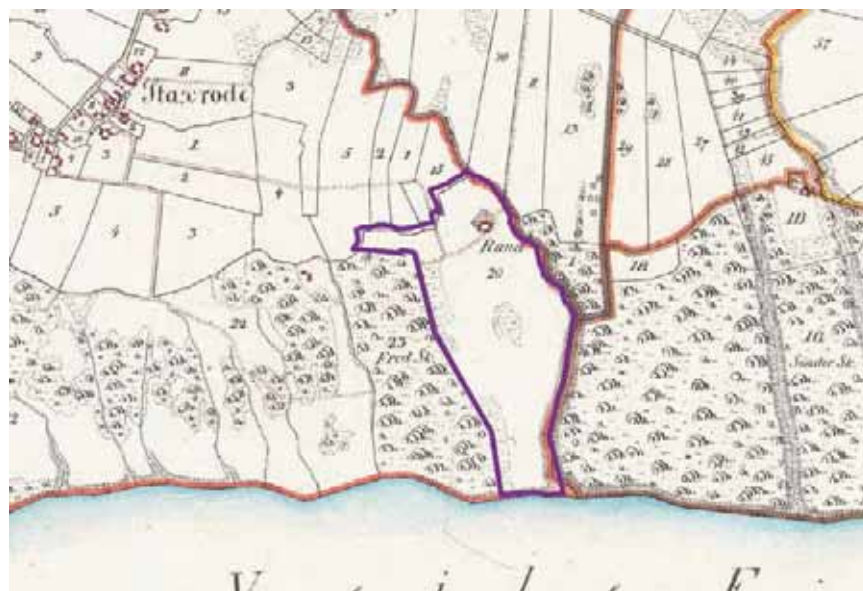

Rosenvold Lystbådehavn

120. Rand enestegård

Rand nævnes første gang i 1664 som Randgård. Enestegården ligger 45 meter over havet lidt tilbagetrukket fra Vejle Fjord, med en stor, lang rektangulær mark, der falder svagt mod kysten. Jorderne omkranses mod vest af Rand Skovs fredskovsdiger og mod øst af en bæk, der skærer sig ned i en erosionsfure og danner naturlig grænse til Sønderskov. Gården er ikke flyttet siden udskiftningstiden. Stuehuset er i bindingsværk, formentlig fra første del af 1800. De øvrige bygninger nyere og ca. 1950 opførtes en kostald i røde mursten syd for vejen, der gennemskærer gårdsanlægget. Skovomgivelserne har virket konserverende på markstrukturen. Kun en enkelt digestrækning mod nord-vest er sløftet i begyndelsen af 1900-tallet.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, veje, diger og omgivelser.

Sti og dige

Møddingsplads

121. Barritskov Hovedgård

Barritskov Hovedgård ligger tilbage trukket fra Vejle Fjord i storbakket skovrigt terræn, der skrånede mod kysten. Ejerlavet omkranses af kysten samt af markante *diger*, *hegn* og *grøfter* på de tre øvrige sider.

Hovedgården er kendt siden 1261. I Gammel Abildgård Skov findes rester af et gammel *voldsted*, som formentlig er en af hovedgårdens forgængere. I strandkanten stik syd for hovedgården er også fundet rester af et middelalderligt *voldsted* med borgbanke og forværk.

I 1770 var hovedgårdstaksten 49 tønder hartkorn ager og eng og 6 tønder skov. Bøndergodset udgjorde på samme tid 375 tønder hartkorn. Godset blev oprettet til stamhus i 1802 som en del af stamhuset Rosenkrantz. Dengang havde skov, krat og eng større udbredelse i ejerlavet. Efter 1805 blev skovene Barrit Tykke, Gammel Abildgård og den lille Lammehave skov inddiget som fredskov. Den øvrige jord blev opdyrket og drænet.

I det nordøstlige område, i udkanten af Barrit Tykke ligger Amtets største samling af *storstensgrave*, der viser forskellige gravskikke igennem bondestenalderen. Samlingen består af en langdysse, to runddysse, en stordysse og jættestue samt en rundhøj. Storstensgravene udgør kernen i et stort kulturarvsareal, der breder sig i det meste af ejerlavet.

Den nuværende *hovedbygning* er opført 1914-16 ved arkitekt Gotfred Tvede af røde mursten. I sidefløjen er genbrugt tømmer fra den gamle hovedbygning, der dekorativt er anvendt som bindingsværk. Inventar, paneler m.v. blev genanvendt i det nye. Hovedbygning står lidt nordvest for det gamle anlæg, der blev nedbrudt i 1914 og indgår som ruin i den store have anlagt af landskabsgartner E. Glæsel. Det gamle anlæg var trefløjet, hvoraf det ældste var et stenhus fra 1500-tallet. En længe i grundmur 1597-98 og en længe af bindingsværk. Anlægget blev opført på et firsidet voldsted. Avlsgården lå oprindeligt i det lavere terræn ned mod møllen. Den lå skævt i forhold til

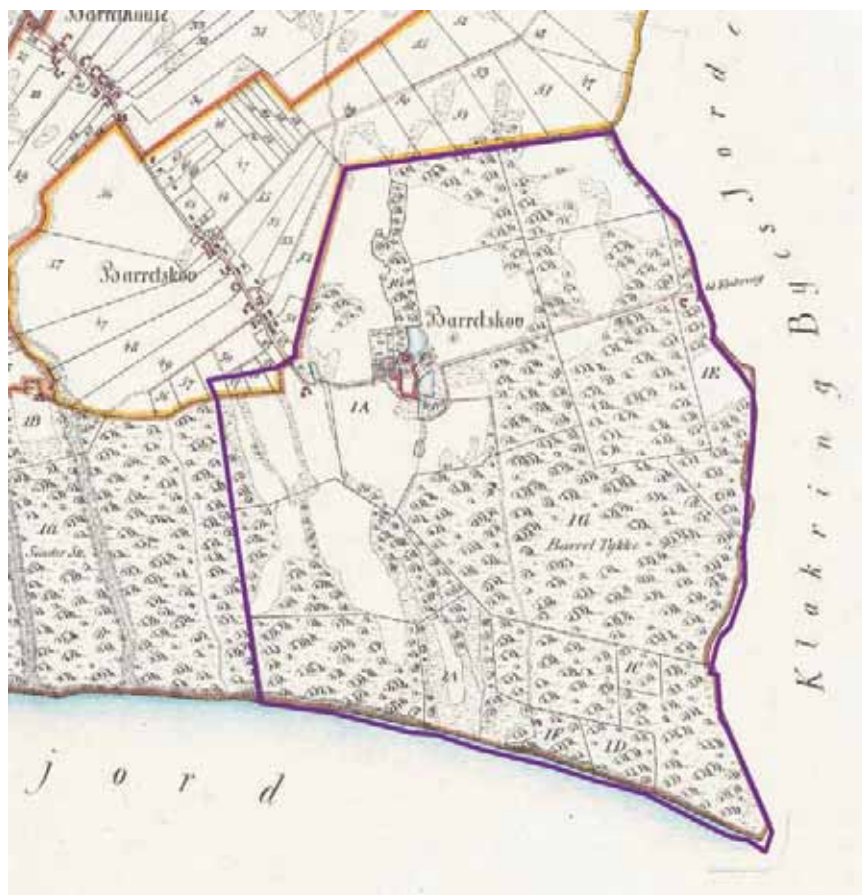
den gamle hovedbygning. I 1880-94 opførtes den *nye avlsgård* mod nordøst på den anden side af søen som anseelige rødstensbygninger med forpagterbolig.

Lige syd for hovedgården slår markvejen en bue omkring en skovtykning og en lille sø. Her ligger resterne af *Barritskov Vandmølle*. Møllen stammer fra 1400-tallet, og er ombygget flere gange. Den var oprindeligt en kornmølle med $\frac{3}{4}$ tønder hartkorn i 1688. Senere indlagdes turbine. Møllehuset er ved at forfalde, og der er ingen vandføring. Mølledammen er endnu tydelig. Langs vejen er også andre tjensteboliger, bl.a. en smedje. Ved vejen mod Barritskov

By ligger Barritlunds Hus, en tidligere bolig for nogle af godsets landarbejdere. Bindingsværk med stråtag. Omkring 1900 bolig for to polske landarbejderfamilier med tilsammen 21 børn.

Rester af jernbandedæmningen fra Horsens-Juelsminde-banen (1884-1957) skærer igennem ejerlavets nordøstligste del.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer af arkitekturen, bebyggelsesstrukturen, veje, diger, hegn grøfter og omgivelser. Voldsteder og fortidsminder er sårbare overfor terrænændringer, maskinel skovdrift og slørende beplantning.

Barritskov Hovedgård med ruinen af den tidligere hovedbygning i parkanlægget

122. Over Barrit, Barrithule og Barritskov By

Barrit består af de *tre sammenvoksede landsbyer* Over Barrit, Barrithule og Barritskov By. De ligger på ubrudt række ved en lang, let slyngget bygade, der strækker sig over 3,5 km fra Juelsminde landevej til Barritskov hovedgård. I 1688 bestod kirkelandsbyen Over Barrit og Barrithule af 24 gårde og 14 huse, dertil kom 15 gårde og 6 huse i Barritskov. Landbyerne havde en tæt, reguleret toftestruktur og udgjorde allerede da en næsten sammenhængende kæde af bebyggelse. Ved udskiftningen 1779 blev landsbyerne kamudskiftet i lange strimler. Strukturen er kun tydeligt bevaret i en stribe diger omkring Barritskov By. Barrit er i dag en *mosaik af gammelt og nyt* byggeri. Gårde og huse i bindingsværk afløses af andelstidens institutioner, detailhandel og beboelse, der især mellem Barrithule og Barritskov By krydres af blandet parcelhusbyggeri. Skole, senere centralskole, bibliotek, sognegård, kommunekontor, fattiggård og forsamlingshus er koncentreret i Over Barrit, der hele tiden har bevaret en moderfunktion.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitek-

tur, bystruktur, veje og omgivelser.

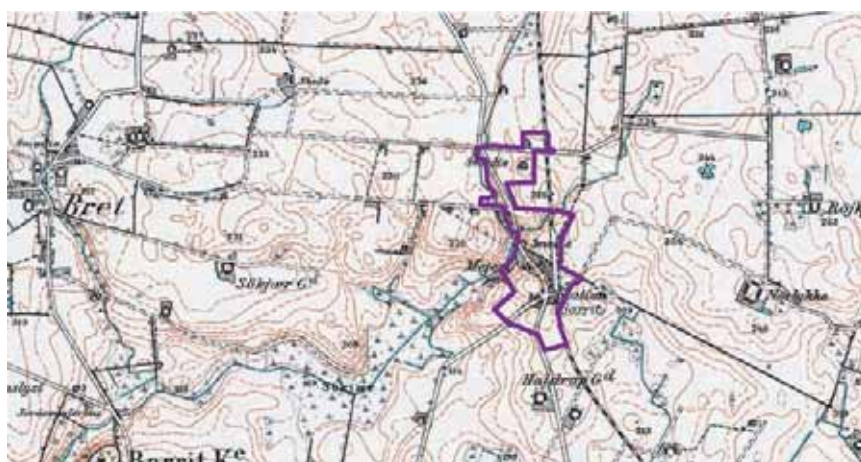
Blandet bebyggelse langs bygaden i Barrit

123. Barrit Stationsby

Barrit stationsby er opvokset på *bar mark* efter åbningen af privatbanen mellem Horsens og Juelsminde 1884. Placeringen af *stationen* afspejler et kompromis mellem en forholdsvis direkte linjeføring uden samtidig at forfordele byerne Breth og Barritskov By/Barrithule. Bebyggelsen lagde sig langs den eksisterende bivej mellem Barritskov By og Skerrildgård. Den nye stationsby kunne ikke klare sig i konkurrencen med Juelsminde og Hornsyld, og forblev en beskednen by af ganske lokal betydning. I storhedstiden var der *mejeri* (opført 1887, udvidet og ombygget 1908-09 og ombygget igen 1937), smedje, vandværk, forsamlingshus, brugsforening og afholdshjem, foruden ca. 40 huse. Bebyggelsen har ikke udviklet sig siden banens nedlæggelse i 1957 og fremstår som et fint eksempel på en miniature af en stationsby. Mejeriet fungerer endnu og producerer økologiske mælkeprodukter for Årstiderne på Barritskov gods. Byens lineal-rette sydøstgrænse markerer det nedlagte banetrace.

Sårbarhed: Stationsbymiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bystruktur, veje og omgivelser.

Barrit Mejeri

124. Klejs Skov

Langs den øst-vestgående skovvej i den kuperede Klejs Skov mellem Klejs og Lottrup ligger en lille koloni af små skovarbejder- og daglejerhuse. Flere af husene er opført i bindingsværk med gennemstikning, hvilket tyder på, at de er bygget omkring år 1800, måske før. Beboerne arbejdede i skovene omkring avlsgården Lottrup. Flere af de små husparceller er omgivet af lave diger mod skoven.

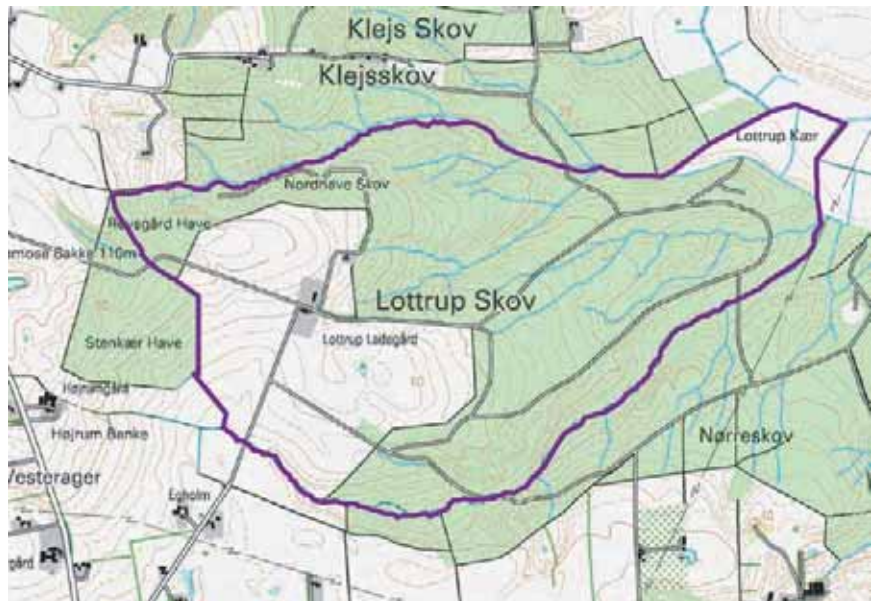
Sårbarhed: Skovarbejdermiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, diger, grøfter og omgivelser.

Eksempler på skovarbejder- og daglejerhuse i Klejs Skov

125. Lottrup Ladegård

Lottrup Ladegård kendes fra 1300-tallet. Den ligger i den sydlige del af Rårup sogn indhyllet i et større skovområde. Mod syd afgrænses jorderne af en bæk, der munder ud i Lottrup og Klakring Kær. Gården var i 1661 en stor bondegård på 22 tønder hartkorn tilhørende Barritskov, den havde da ligget øde i syv år og anvendtes kun til græsning. Allerede i 1688 var den reduceret til godt 13 tønder hartkorn uden bygninger, bortset fra et hus til skytten og skovfogeden. Lottrup solgtes til Einar Schou på Palsgård i 1913, hvor den endnu hører under (se nr. 129). Skoven blev 1963 overdraget til Schou-fonden. Gården ligger smukt i skovbrynet og omgives på tre sider af agerjord, der afgrænses af *diger* mod fredskoven Lottrup Skov og skovparterne Revsgård Have og Stenkær Have, der tilhørte de to naboenestegårde, Revsgård og Stenkær. I 1920'erne opførtes en *herskabelig villa* med dyb hovedfløj og korte gennemgående sidefløje, i røde mursten med småsprossede vin-

duer. Store dele af avlsbygningerne er nedrevet. Tilbage står en *kørelade* (1935) og høje kampestensfundamenter fra staldanlægget.

Sårbarhed: Ladegårdsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, veje, diger, hegn, grøfter og omgivelser.

Lottrup

Lottrup, avlsbygning

Udsigt ad skovvej

126. Strandore og Bugten

Langs stranden nord for Juelsminde ligger to klynger af tidlige *fritids- og bademiljøer* kaldet Strandore og Bugten, der er en tilplantet strandeng og strandoverdrev. Den nordlige hytterække er opført af Palsgaard Industri til brug for deres arbejdere. Oprindeligt lå de tættere ved vandet, men beboerne generedes af gæster ved stranden og husene blev flyttet op til skovbrynet. Den sydlige del, Bugten, ligger endnu meget tæt på strandkanten. En bebyggelse af ældre strandhytter, brugt som badehus i 1920-30'erne. Husene er af træ, malet røde eller sorte. Husene arves gennem familien.

Sårbarhed: Fritidsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, markveje, stier og omgivelser.

Bugten

Bugten

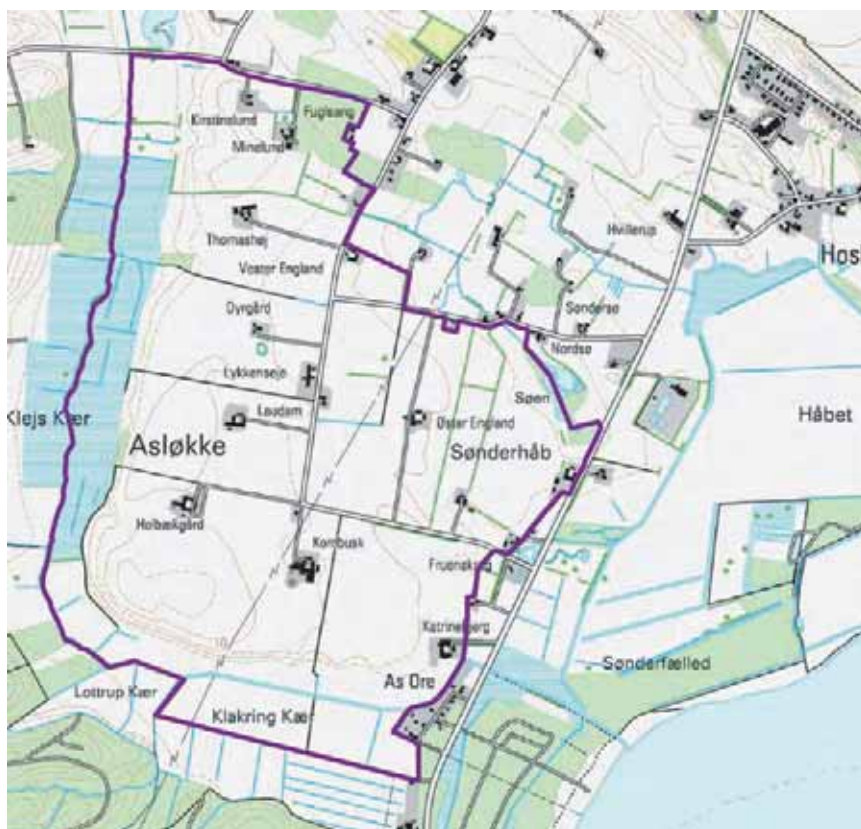
Strandore

Strandore

127. Asløkke

Asløkke er en samling af gårde og huse opstået ved udflytning i en *regulær blokudskiftning* af den sydlige del af As sogn. Bebyggelsen ligger på et frugtbart moræneplateau, der omgives af Klejs Kær og Klakring Kær samt landevejen mellem Juelsminde og Glud. I området ligger gårdene Dyrgård og Thomashøj, som tilsyneladende er små enestegårde etableret før udskiftningen i 1797. Nogle af de øvrige gårde bærer besynderlige navne som Øster- og Vester England, andre som Kombusk, Lavedam og Holbækgård synes at have taget navn efter næromgivelserne. De rektangulære lodder markeres tydeligt af *diger, hegn og veje*. Miljøet består generelt af *velbyggede gårde* i grundmur med tre eller fire længer. I 1867 byggedes en *skole* til udflytterbørnene. Den startede med et børnetal på 47 og der ansattes en nydannet lærer fra Gedved seminarium. I den nordlige del af området er fundet rester af *maritime anlæg og bopladser* fra jernalder/vikingetid.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, diger, hegn, grøfter og omgivelser.

Øster England

Holbækgård

Laudam

128. Håbet

Håbet er gammel lagune, der ligger i læ syd for As Hoved. Arealet blev inddæmmet i 1883 ved af opføre et *dige* på bagsiden af Heden og videre ud mod kysten foran Sønderfælle, der tidligere var lagunens naturlige værn mod havet. Vandudskiftningen foregik gennem det smalle løb øst for Heden. Her opførtes en *pumpemølle* med vandsnegl og en beskeden opsynsbolig til pumpemesteren. Aller yderst sættes en sluse, således at det gamle løb kom til at fungere som højvandsbassin. Omkring inddæmningen gravedes en *landkanal* og selve arealet blev gennemgrøftet og kom til at bestå af ca. 30 fenner. Indtil 1940'erne blev arealet brugt som eng til afgræsning og håslæt. Herefter foretoges en gennemgribende hovedafvandning, hvor næsten alle grøfter blev rørlagt. Der opførtes en elektrisk pumpe og arealet omdannedes til ager. Landkanalen blev bevaret og rester af møllens fundament skjuler sig endnu i krattet. Ved det røde *pumpehus* er sat en *mindesten* over kammerherre R. v. Oppen Schilden, der inddæmmede og forvandlede arealet til frugtbar land på vegne af Palsgård Hovedgård. Omkring 1980 anlagdes et rensningsanlæg ved Sønderfælle, der i øvrigt er under tilgroning. Inddæmningen henligger nu overvejendesom brak og jagtrevir.

Sårbarhed: Landvindingsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, kanaler, diger og veje samt terrænændringer, vandstandsændringer, tilgroning og tilplantning.

Pumpestation

Mindesten

129. Palsgård Hovedgård, industri og arbejderboliger

Palsgård ligger lidt tilbagetrukket fra det skovklædte As Hoved, der med stejle kystskrænter stikker ud i Kattegat omgivet af Sandbjerg Vig og As Vig. Kulturmiljøet er overordentligt komplekst og indeholder mange forskellige levn fra historisk tid.

Hovedgården er kendt siden 1412, da den første bygning blev opført. Den har været i slægten Reedtz's eje fra 1665 til 1877. I 1770 var hovedgårdsjorden skyldsats til 88 tønder hartkorn ager og eng og 2 tønder skov. Bøndergodset udgjorde da 548 tønder hartkorn. Hovedgårdens åbne landskab afbrydes af markante diger med levende hegn. Langs alleen til As Hoved Skov findes strækninger med dobbelte diger, hvilket formentlig er resterne af en fægang.

Nordøst for hovedgården ud mod As Vig ligger et fredet *voldsted*, der hører til 1300-tallets småborgsbyggeri. Voldstedet består af to banker, der antageligt har båret en befæstet bolig og en ladegård. Lige øst for voldstedet lå indtil begyndelsen af 1900-tallet også *Ashoved Møllegård*. Efter nedlæggelsen blev voldstedets vandfyldte grave igen tydelige. I skoven findes skovfogedboligen Jægersborg og kæmpestenen Ståstenen.

Den trefløjede *hovedbygning* er fredet. Den ligger på et anseligt, firisidet *voldsted*, der rejser sig med stejle sider. Voldgrave udtørret og dæmning til havesiden udført i

Den trefløjede hovedbygning på det anselige voldsted

slutningen af 1700-tallet. Hovedhuset bygget omkring 1500. Senere opført to sidefløje. Ombygget i 1700-tallet og i 1803-06 ved Ph. Lange, hvor også sidefløjene blev fornyet. Omformninger af indgange, segment- og trekantsfrontoner

er fra 1893-95, og i 1898 blev bygningen ombygget indvendig. Ligeså i 1920 ved arkitekt, kgl. bygningsinspektør Magdahl-Nielsen.

I *parken*, der er blandt landets største, er der i 1853 opført et ob-

servatorium af kampesten efter bygmester Brunstrøms tegninger. Observatoriet er senere ombygget til et tempellignende lysthus med kanellerede søjler. Gudrun Andersens *Friluftsscene* blev anlagt i 1987 i parken.

Avlsgården ligger over for hovedbygningen, men ikke centreret. Den består af en række bygninger, hvor de ældste er fra midten af 1800-tallet. De er placeret som længer vinkelret og parallelt med vejen (rester af den gamle avlsgård). I anden række fra vejen ligger en række landbrugslængehuse af røde mursten og træ fra begyndelsen af 1900-tallet, og et rødt træhus med *forsamlings*sal og halvt afvalmet tag - en speciel bygning i Danmark, kendes mere fra Sverige og Norge. Desuden findes store trælader og fundamentet til en mølle.

Direktør Einar Schou købte Palsgård i 1908. I sin ungdom var han ansat hos Mønsted margarine, men tog til England og oprettede

en margarinefabrik i Reading. Tog derefter patent på emulsionsprocessen - et halvfabrikata til bagerier. Han kom tilbage til Danmark for at oprette en industri, og samtidig ønskede han at kombinere landarbejdernes sæsonbetonede arbejde med industriarbejde. Palsgård blev købt til formålet. Foruden at drive Palsgård som storlandbrug, oprettedes forskellige fabrikker, bl.a. A/S Credin, og en lucernemelsfabrik. I 1919 A/S Emulsion, der startede med at producere sæbe og maling. Einar Schous arvinger Direktør Herbert Schou og fru Gertrud Andersen lod den overgå til et familieaktieselskab bestående af Palsgaard-Fondet af 15/1 1941, og Schou-Fondet af 31/12 1957.

Palsgård Industri består af en række længebygninger, skiftevis i røde mursten og eternitplader m.m. Industribygninger (fabrikken Credin) og arbejderboliger fra 1920'erne ved arkitekt, kgl. bygningsinspektør, Magdahl-Nielsen. Den sidst byggede fabriksshal er grå og ligger helt ud til vejen. Overfor

industribygningerne ligger administrationsfløjen i en vinkel, bygget i 1970. Overfor indkørslen på den anden side af vejen til Hosby ligger den tidligere *polakkaserne*, bygget til polske sæsonarbejdere, som især inden 1.verdenskrig arbejdede på mange herregårde. I 1940'erne opførtes en stribe homogene gulstens *parcelhuse* med høj rejsning på en stikvej i Hosby til fabrikkens arbejdere.

Sårbarhed: Hovedgårds- og industrimiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, beplantning veje, diger, hegn og omgivelser.

Rækken af ens arbejderboliger i Hosby

De gulkalkede avlsbygninger med smedjen i forgrunden

Forsamlingsalen opført til fabriksarbejderne i 1915

130. Klejs Vestermark

I den højtliggende kuperede nordvestlige udkant af Nøttrup og Klejs ejerlav ned mod Egelund Å findes en stor samling af gårde og huse kaldet Klejs Vestermark. Landsbyerne Nøttrup og Klejs lå i samme ejerlav og bestod i 1688 af henholdsvis seks og ni gårde – ingen huse. Ved udskiftningen 1787 blev Klejs Vestermark (andre steder kaldet Nøttrup Vestermark) inddelt i lange strimler og blokke med matrikelnumre helt op til 45. Det forekommer mærkværdigt, fordi der 100 år forinden kun var tilsammen 15 gårde i ejerlavet. Mange små nyligt tilkomne (jordløse) huse skulle tilsyneladende tilgodeses med lodder i den *fugtige udmark*. Bebyggelserne på Klejs Vestermark blev opført igennem 1800-tallet og består af en mosaik af mindre gårde og huse, der ligger langs *markveje* og *biveje*. De ældste gårde er i bindingsværk, men de fleste i grundmur. Skellene mellem de mange små parceller, hvad enten de er skabt ved udparcellering eller en del af den oprindelige udskiftningsstruktur, kan endnu erkendes i markgrænserne, men der findes efterhånden kun få hegn eller diger i forhold til situationen omkring 1900. Området er i dag præget af fritids- og hobbylandbrug, som er med til bevare det landskabelige indtryk af småbrug på udmarken.

Sårbarhed: Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, diger, hegn og omgivelser samt slørende beplantning (skovrejsning).

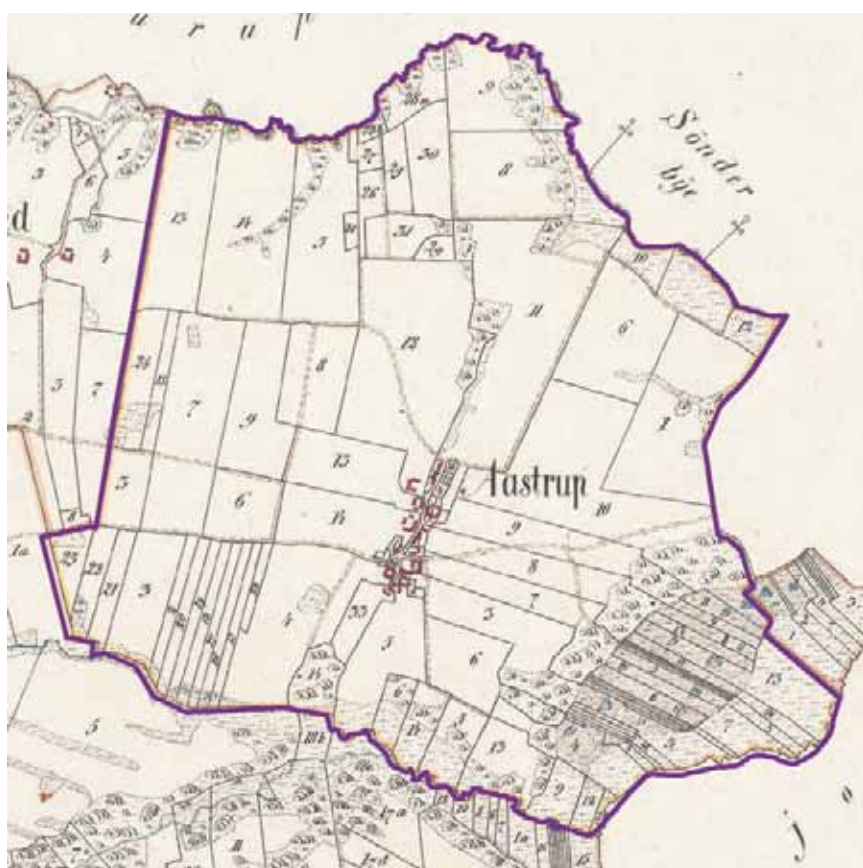

Huse ved Klejs Vestermark

131. Åstrup landsby

Torplandsbyen Åstrup ligger centralt i ejerlavet i en fordybning mellem to bakkedrag og afgrænses naturligt med nord, øst og syd af Skjold Å, Åstrup Kær og Rårup Å. Landsbyen nævnes første gang i 1420 og bestod i 1688 af 11 gårde og to huse. Efter udskiftningen i 1777-79 blev kun enkelte gårde udflyttet, trods en mindre gunstig udskiftningsstruktur i form af kombineret blok- og stjerneudskiftning. Landsbyen er en *vejby* med gårdene liggende på hver side af den nord-sydgående bygade. Byen indeholder stadig gårde og huse i bindingsværk. Flere er bygget i en blanding af *bindingsværk* og *kampesten*, som er ret karakteristisk for egnen, fx Graven-gård fra 1912, Hedegård 1923. I 1875 brændte fire gårde, men de blev genopført på stedet. På vejen mod Rårup lå tidligere en *fattiggård* og en skole (gulkalket hus fra ca. 1880). I den nordligste del af ejerlavet opstod i forbindelse med udskiftningen en *husmandskoloni* kaldet Åstrup Havremærk. Navnet understreger, at det var ude på den ringere jord "havrejorden", som normalt ikke blev gødet, selv om dyrkningssystemet i 1683 var et uregelmæssigt tovangsbrug. Det åbne bakkede landskab brydes af *levende hegn*, der muligvis skjuler en række diger fra udskiftnings-tiden. *Vejnettet* er i store træk velbevaret.

Indenfor ejerlavet findes en fredet *gravhøj* og en fredet *jættestue* samt adskillige overpløjede gravhøje og andre fund, både knyttet

til bondestenalder og ældre jernalder. To mindre områder i hver ende af ejerlavet er udpeget som kulturarvsareal.

Sårbarhed: Landsbymiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, diger, hegn og omgivelser.

Gård i Åstrup

Åstrup Skole

132. Skævlund Mølle

Skævlund Mølle ligger ved Skjold Å og kan spores tilbage til 1300-tallet. I 1688 var den skyldsats til godt en halv tønne hartkorn. Den eksisterende mølle er opført som kornmølle i 1847 efter en brand. I slutningen af 1920'erne blev der installeret turbine, men dele af det gamle gearsystem med overtræk til kværnene er bevaret. Den er stadig vandførende og har dobbelt overfaldshjul. I 1962 gennemgik møllen en omfattende restaurering. I 1995 er åløbet ændret uden om møllesøen, der har speciel kanal-tilløb. Det er en stor karakteristisk

mølle, der repræsenterer møllernes sidste periode. På højdedraget lige syd for vandmøllen stod i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet en vindmølle. Stedet betegnedes da som Skævlund Møller. Der er ingen spor af vindmøllen i dag.

Sårbarhed: Mølle miljøet er sårbart overfor væsentlige ændringer i arkitektur, mølleanlæg og omgivelser.

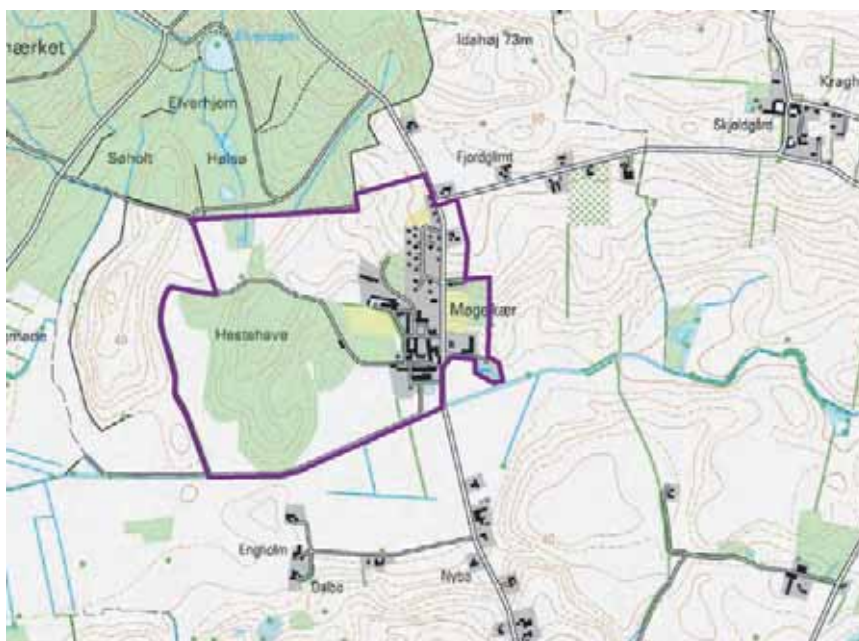
Skævlund Mølle

133. Møgelkær Statsfængsel

Møgelkær hovedgård nævnes første gang i 1408, hvor godset tilhørte Roskildebispen. Møgelkær betyder det store kær, og ligger ved kanten af Skjold Å, netop hvor ådalens enge er brede. I engene nogle hundrede meter mod sydvest findes det fredede voldsted Hørhøj, der er hovedgårdens højmiddelalderlige forgænger. Området er kulturarvsareal. I 1688 var hovedgårdsjorden skyldsats til knap 62,5 tønder hartkorn. Den havde siden 1647 været indlemmet i grevskabet Frijsenborg, der overgik til fri ejendom i 1922. I 1920-22 udstykkedes 14 husmandsbrug (109 ha) og endnu 13 brug udstykkedes i 1939 (ca. 110 ha), da staten købte Møgelkær. Fra 1941 blev stedet brugt som ungdomslejr. I kort tid inden den tyske kapitulation 5. maj 1945 husede Møgelkær befriede norske og danske fanger, der var overført fra Tyskland af Folke Bernadottes aktioner. Efter befrielsen virkede stedet en tid som internat for landsforrædere inden det 1946 blev til statsfængsel. I dag er det åbent fængsel med 176 pladser.

Fængselsområdet rummer en kompleks bygningshistorie af nedrivning, om-, til- og nybygning. *Hovedbygningen* er et enkelt gulstenshus i en etage over høj kælder, opført 1861-62. Bygningen blev 1946 ombygget til kontorer for statsungdomsfængslet. De stråttækte *stald- og ladebygninger* blev efter udstykningen dels nedrevet og dels ombygget til værelser. Der er opført en stor bebyggelse af

barakker og små villaer til fængslets personale og indsatte. Det tidligere bygningsanlæg fra 1570'erne blev nedrevet i 1863. Det stod på et firsidet voldsted beliggende ved Skjold Å. En rektangulær dam syd for er de sidste levn af vandgravene og hovedgårdens tidligere pla-

cering. Området omkring hovedgården er kulturarvsareal.

Sårbarhed: Fængsels- og hovedgårdsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, fængselsanlæg, veje, hegn, diger og omgivelser.

Barakker på Møgelkær

134. Pøt husmandskoloni

Husmandskolonien Pøt ligger lige syd for Jensgård (se nr. 135) som en smal række af lodder fra Gludlandevejen til kysten. Kolonien er udstykket ved udskiftningen 1781; beliggenheden og regelmæssigheden indikerer, at lodderne blev tildelt jordløse husmænd i landsbyen Østrup, som arbejdede på Jensgård. Udstykningens fysiske, formaliserede tilknytning til Jensgård viser hovedgårdens forsøg på at sikre arbejdskraften i en periode, hvor hoveriet afløses. Kolonien bestod oprindeligt af syv huse. En vindmølle blev anlagt ved landevejen omkring 1860 (Jensgårds Mølle) og nedlagt ca. 1930. Huset ved siden af fik status af møllegård. Det er i dag lille trelænget rødalket gård i grundmur med helt nyt træstuehus bagved. De øvrige tilbageværende huse er stadig små med "arbejderkarakter" i blandet byggeskik, mest nyere grundmur. Den gamle, direkte adgangsvej til Jensgård er sløjtet, men koloniens omkreds markeres tydeligt af ejer-

lavsdiget mod hovedgården og vejen til stranden. Enkelte levende hegn viser endnu den interne fordeling af lodderne.

Sårbarhed: Husmandsmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, hegn, diger og omgivelser.

Husmandssteder i Pøt

135. Jensgård og Tønballegård

Jensgård ligger en kilometer tilbagegetrukket fra Kattegatkysten. Ejerlavet er næste kvadratisk og omgives af *stendiger med levende* hegn på de tre landsider. Mod vandsiden beskyttes hovedgården af Nederskov, der danner et mindre kystskovsbælte.

Jensgård kendes fra 1300-tallet og har været i slægten Gluds eje siden 1748. I 1770 var jorderne skyldsats til 26 tønder hartkorn ager og eng samt tre tønder skov. Bøndergodset udgjorde da 247 tønder hartkorn. Hovedbygning og ladegård er fredet og udgør et af de bedst bevarede bindingsværkanlæg fra 1700-tallets midte. *Hovedbygningen* er 1753 opført i en etage med to lidt lavere sidefløje. Midterkvisten på hovedfløjen med trekantfronton er af senere dato, ligeledes den tilbyggede grundmurede tværfløj mod vest. Overfor ligger den symmetrisk placerede *avlsgård* med to længer i bindingsværk, opført på samme tidspunkt som hovedbygningen. Modsat ligger den nye lade. Jensgård gamle smedje fra 1753 blev i 1947 overflyttet til museet i Glud, og en ny smedje indrettedes i husmandstedets kostald. Nedlagt 1987. En gammel asketræsallé fører til landsbyen Østrup. Det meste af ejerlavet og herregårdslandskabet er landskabsfredet.

Tønballegård er oprettet i slutningen af 1880'erne af en søn fra Jensgård, Gustav Glud (1848-1911). En mindesten er rejst i haven. Jorder og skov er samlet til dels af lodder fra Jensgård, hvor det drejer sig

Jensgård, hovedbygning

om tre matrikler. Den øvrige skov og jord er købt som udstykket udmark fra Østrup. Tønballegårds drift var primært baseret på skovbrug. Et typisk eksempel fra tiden omkring 1900, hvor der flere steder i Vejle Amt oprettedes en form for godsdrift, som for en stor del var baseret på skovbrug. For ca. 15

år siden blev gården købt af Skov- og Naturstyrelsen, der har omdannet stedet til Naturcenter med ansat naturvejleder. *Hovedbygningen* er opført 1887-88 af arkitekt Hector Estrup og fredet. Den fremstår som en stor villa i en etage over høj, kælderlignende underetage. De fremspringende hjørnepar-

tier løfter sig som tårnagtige pavilloner i to og tre etager, pyntet med murstensdekorationer. Den trelængede *avlsgård* ligger symmetrisk over for hovedbygningen. Den er opført i kampesten med murede overvægge i gavlene. I midterlængen er bevaret et motorhus med betontag. Et gulkalket stuehus ved siden af avlsbygninger fra ca. 1850, fra den oprindelige gård, bruges som bolig for naturcenter lederen.

I slugten ned mod vandet nord for Tønballegård lå et *teglværk* - et højovnsværk med periodisk ovn, hvor bl.a. stenene til Tønballegård brændtes. Langs kysten, længere mod syd, ligger en fredet *skanse* anlagt under svenskekrigene i midten af 1600-tallet. Ved Hundshage har havets materialevandring ædt det *Store batteri*, der endnu langt op i 1900-tallet kunne erkendes i sin fulde udstrækning som en fem-strålet bastion, formentlig anlagt efter kgl. befaling 1566. Lille batteri nord for Snap-tun er også delvist ædt af havet.

Sårbarhed: Hovedgårdsmiljøet er sårbart over or ændringer i arkitektur, bebyggelsesstruktur, veje, hegn, diger og omgivelser. Skansen er sårbart over for terrænændringer og maskinel skovdrift.

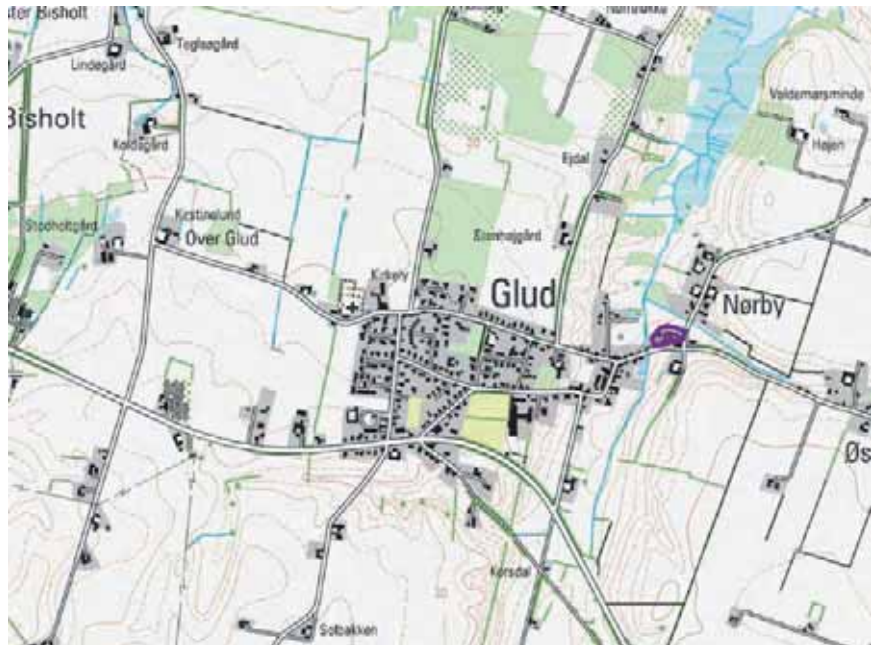

Jensgård, indkørsel

136. Gadehuse i Nørby

Den lille landsby Nørby ligger helt op af Glud landsby, kun adskilt af bækken, der ender i Glud Håb. Nørbys fem gårde blev udskiftet i 1781. I byen lå endvidere en stribe gadehuse, der vurderet efter størrelse og jordtilliggende var beboet af fattige landarbejdere. Husene kaldes "æ Holm" og består af fire huse i bindingsværk. Et af husene er moderniseret med trempel, for at hæve loftshøjden, og tre har fået nyere tag. De sammenbyggede bindingsværkshuse langs den bugtede, smalle smøge giver en fornemmelse af landproletariets trange levevilkår i 1800-tallet.

Sårbarhed: Landarbejdermiljøet er sårbart overfor ændringer af arkitektur, vej og omgivelser.

Glud, landarbejderboliger

137. Snaptun kystby

Kystbyen Snaptun ligger ud til Hjarnø Sund syd for Hesteodde og er vokset op omkring en *fiske-ri- og handelsplads*. Mange af huse- ne ved havnen har tidligere væ- ret beboet af fiskere. Dette ses af de murede udhuse, der oprindel- ig blev anvendt til vedligeholdelse af fiskeredskaber, og som har lofts- rum til opbevaring af net og andet fiskeudstyr. Et par åbne pladser i byen fungerede som *stjelepladser*. Flere af fiskernes huse er overta- get af byboere til helårshus eller sommerbolig. Haverne er ændret fra nyttehaver til villahaver. *Pak- huset* på handelspladsen, Snap- tun Købmandsgård, er fredet. Det er opført midt i kornsalgsperio- den som pakhus af en købmand fra Horsens. Pakhuset en toetages bygning fra 1858 i kampesten. I 1865 fik det tilføjet beboelse i røde mursten. Et lignende pakhus fin- des ved Fakkegrav (nr. 118). Pak- huset blev anvendt til købmands- handel i en lang årrække, men er nu ombygget til ejerboliger.

Havnen bestod indtil begyndel- sen af 1900-tallet af en mole (lade- plads), hvor færgen anløb. I 1958 anlagdes en supplerende mole for at lukke havnebassinet. Et nyt *fær- geleje* blev bygget til Endelave- færgen i 1996 og en egentlig *lyst- bådhavn* blev bygget i nordlig forlængelse. Fritidsfiskeri har end- nu en hvis betydning. Den gam- le *kro*, Snaptun Færgegård, drives

som kursuscenter. Ved høfden syd for havnen ligger en tidligere *told- assistentbolig*. Nord for Snaptun ligger det fredede forsvarsanlæg, *Lillebatteri*, der er ved at blive ædt af havet. Kystvandet syd for hav- nen er kulturarvsareal.

Sårbarhed: Kystmiljøet er sårbart overfor ændringer i arkitektur, havneanlæg, veje og omgivelser.

Pakhuse i Snaptun

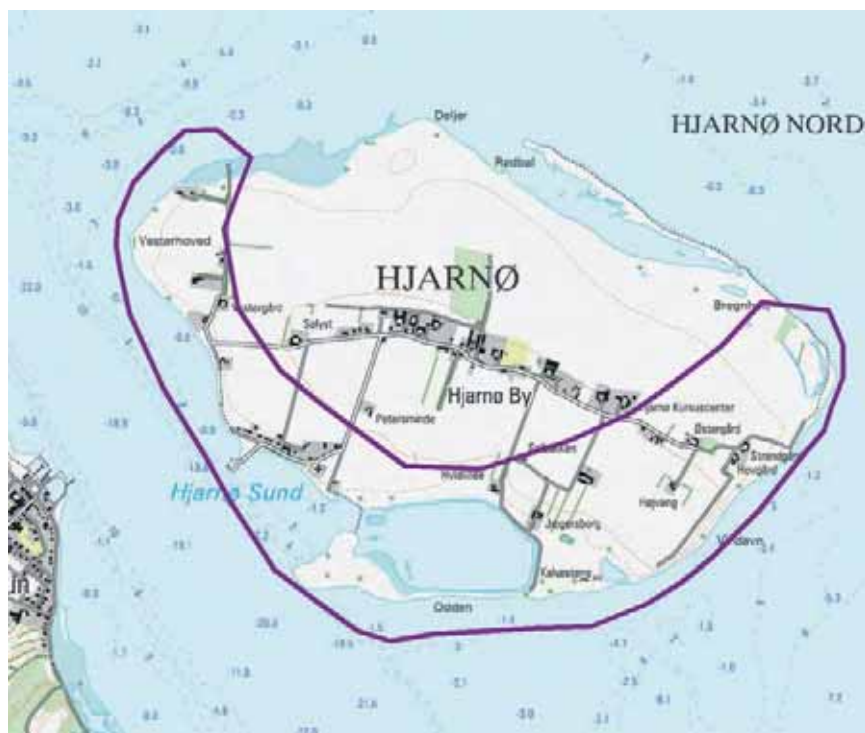

Snaptun færgeleje

138. Hjarnø

Langs Hjarnøs beskyttede syd- og vestkyst findes mange stenalderbopladser og andre levn fra oldtid og middelalder. Der er fundet syv bopladser, en lang række løsfund, skeletfund og vragedele samt en samling fredede skibssætninger ved Kalvestene. Vragdelene er i noret fundet bag Odden, der er en gammel naturhavn, der ca. 1930 blev lukket af en dæmning. Indenfor kulturmiljøet er udpeget fem kulturarvsarealer.

Hjarnø Kirke ligger helt ned til stranden lige syd for den gamle stenmole, der nu er en udvidet anløbsmole for færgen. Her findes en række af kystrelaterede huse, bl.a. det tidligere lodshus. Hjarnø landsby ligger midt på øen. Den er udskiftet 1776, men ikke udflyttet. En vejlandsby, hvor gårdene ligger nord for vejen. Indimellem ligger "huse" fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900. Andelsmejeriet er opført 1890, ombyg-

get 1915, men senere overgået til anden funktion. Forsamlingshuset er opført 1904, udvidet 1938. Desuden findes forskole (ombygget 1902), smedje, gæstgivergård og fiskerhuse. En del af befolkningen har levet af fiskeri.

Sårbarhed: Stenalderbopladserne og andre fundsteder er sårbare overfor terrænændringer. Skibssætningerne er sårbare overfor tilgroning. Hjarnø havn og landsby er sårbare overfor ændringer i arkitektur og omgivelser.

Skibssætninger fra vikingetiden

Hjarnø

Foto: Jan Kofod Winther

139 Træskohage Fyr

Træskohage er en af flere hager i Vejle Fjord. En hage er en landstrimmel der strækker sig ud i havet. Det er en logisk placering for Træskohage Fyr. Det blev i 1904 opført af Vejle Havn for at sikre indsejlingen til havnen.

Det er et vinkelfyr, det udsender farvet lys i forskellige vinkler. Fyret er opført med en cirkulær grundplan, underdelen er støbt i beton og den tyndere overdel er i metal.

Den slankere overdel af tårnet har to cirkulære balkoner. Fra den øverste har det været muligt at rengøre fyrets farvede glas. Fyret har en udformning som mange andre større havnefyre.

Højden på lyset var 13 meter over havet. I dag er der ikke noget tilbage af installationerne i fyret, der blev nedlagt i 1982.

Træskohage Fyr er i dag registreret som bevaringsværdigt.

Det fungerer i dag som udflugtspunkt for mange spadsereture langs kysten, for besøgende fra hele landet. Fyret fungerer stadig som sømærke og udflugtspunkt for roere og lystsejlere, der færdes på Vejle Fjord. Fyrtårnet vil fremtidigt også kunne fungere som fugletårn.

Der er planer for istandsættelse af fyrtårnet, det vil sikre offentlighedens adgang og benyttelse som fugletårn.

Landskabet omkring fyret er velbeskyttet af fredninger og naturbeskyttelse. Selve kulturmiljøområdet ændrer sig kun som følge af vandets påvirkning af kysten.

Sårbarhed: Strandengen kan påvirkes af slid fra de mange besøgende. Fyrtårnet kræver løbende vedligehold.

ISBN: 87-7750-993-5

VEJLE AMT

